

**Wichterlovo gymnázium, Ostrava-Poruba,
příspěvková organizace**

STUDIJNÍ OPORA DISTANČNÍHO VZDĚLÁVÁNÍ

VYBRANÉ KAPITOLY Z DĚJEPISU

PAVEL MĚRKA

Ostrava 2006

Recenze:

Prof. PhDr. Nina Pavelčíková, CSc.
Mgr. Libor Koníček, PhD.

Obsah opory

Obsah.....	3
Úvod.....	5
<u>1 Začínáme</u>	7
1.1 Časové a územní členění dějin	8
1.2 Doba kamenná	11
1.3 Doba kovů	15
<u>2 Nejstarší státní útvary</u>	18
2.1 Starověký Egypt	19
2.2 Starověká Mezopotámie	24
<u>3 Starověké Řecko</u>	30
3.1 Doba mykénská, homérská a archaická	31
3.2 Období klasické	38
3.3 Helénistické období	43
<u>Než půjdete ke zkoušce</u>	47
<u>Závěr</u>	49
<u>Mapové přílohy</u>	50
<u>Literatura</u>	52

Úvod

Úvod bývá většinou nejnudnější částí každé publikace, přesto Vás prosím abyste ho nepřeskočili.

Opěrným bodem výuky dějepisu navzdory všem pokrokům vědy a techniky zůstane osobnost učitele. Je na něm, jakým způsobem dokáže zaujmout a získat pro věc své žáky, kterou z celé řady dostupných učebnic zvolí. Zkušený učitel dbá zásady přiměřenosti, nepožaduje po žácích učivo ve faktografické úplnosti tak, jak je prezentováno v učebnicích. Žáci prezenční formy studia mají značnou výhodu – jsou v neustálém osobním kontaktu s učitelem, jsou vedeni k určitým dovednostem: učí se interpretovat samostatně písemné prameny a k historickým obdobím zaujímat určité postoje.

Student distančního studia je na tom mnohem hůře. Nemůže se s nikým kvalifikovaným poradit a často je při otevření dějepisné učebnice dezorientován záplavou jmen, dat a pojmů. Má potíž rozlišit podstatné od nepodstatného. Při zkoušení se mu nezřídka stává, že je schopen si vybavit leckterý detail (jméno, popřípadě letopočet) ale nechápe celkové souvislosti. Nejobtížnější bývá první zkouška, tedy zkouška v prvním pololetí 1. ročníku. Student se ptá: „Co po mě budou chtít? Umím toho dost? Nevyhodí mě?“ Ze zkušenosti vím, že právě první pololetí 1. ročníku je základním průběžným kamenem.

Opora, kterou držíte v rukou, by měla váš studijní start ulehčit.

Nebylo mým cílem nahradit dostupné učebnice dějepisu pro gymnázia a střední školy. Jsem přece jen středoškolský učitel, nikoli povolání historik. Přál bych si pouze, aby se tato Opora stala vhodným doplňkem středoškolské učebnice. Měla by být studentovi užitečnou pomůckou, která mu umožní orientovat se v souvislostech. Domnívám se, že celkový kulturněhistorický rozhled je důležitější než často kritizovaná faktografičnost a encyklopedičnost. Tato opora chce být jakýmsi průvodcem, který by Vás měl uvést do světa historického myšlení. Osvojíte-li si schopnost chápat historické jevy i svět kolem sebe v souvislostech a diskutovat o nich, jste na cestě k úspěchu. A nejen tomu studijnímu.

Po prostudování opory budete znát:

- elementární (základní) faktografii k dějinám pravěku a starověku
- *základní pojmy vztahující se k jednotlivým obdobím*

Po prostudování opory budete schopni:

- charakterizovat základní etapy vývoje lidské společnosti v pravěku, starověku
- *vysvětlit základní pojmy, které se vážou k jednotlivým obdobím a civilizacím*
- *charakterizovat a odlišit různé formy státního uspořádání*
- *a především zdárně absolvovat zkoušku z dějepisu v 1. pololetí 1. ročníku*

1. Začínáme

V této kapitole se dozvíte:

- co jsou to historické prameny a jak se rozdělují
- jak časově členíme období pravěku
- jak se vyvíjela lidská společnost v pravěku

V této kapitole se naučíte:

- časově rozdělit dějiny na jednotlivé etapy
- pojmenovat a charakterizovat jednotlivá období pravěku
- charakterizovat nejdůležitější proměny lidské společnosti v pravěku

Klíčová slova kapitoly:

- periodizace dějin, paleolit, mezolit, neolit, eneolit, doba bronzová, halštatská a latén, matrilinearita a patrilinearita, neolitizace, oppidum, fortifikace

Čas potřebný pro prostudování kapitoly:

- 120 minut ke studiu
- 60 minut k řešení korespondenčních úkolů

Průvodce

V první kapitole si osvojíte klíčové pojmy, bez jejichž znalosti byste jen těžko chápali dějinné souvislosti. Historie, podobně jako jiné společenské a přírodní vědy, má vypracovanou terminologii. Zvládnutí této terminologie, schopnost řadit události do časové posloupnosti je základem studijního úspěchu.

V této kapitole se taktéž vysvětlíme základní pojmy vztahující se k období pravěku.

1.1 Časové a územní členění dějin

Máte před sebou studijní oporu, která Vám pomůže zprostředkovat poznatky a vědomosti z historie. Poznávání minulosti není samoučelnou kratochvílí, ale umožňuje lépe porozumět přítomnosti. Všechno, co nás obklopuje má svoji vlastní minulost, s minulostí jsme spojeni nepřetržitým řetězem našich předků. Otevřete-li kteroukoli učebnici dějepisu, najdete v ní souvislý výklad dějin lidstva od dob nejstarších až po nejnovější. Jistě vás ale napadlo, odkud autoři učebnic berou jistotu pro svá tvrzení. Nemohlo se všechno odehrát jinak? Jak vůbec poznáváme minulost?

Základní kamínky, ze kterých skládáme mozaiku dějin, nazýváme **historické prameny**. Rozlišujeme prameny **hmotné** a **písemné**. Mezi hmotné prameny řadíme všechny dochované nástroje a předměty, které kdysi sloužily v každodenním životě. Druhou skupinu tvoří prameny písemné. Jistě si dokážete doplnit, jakou konkrétní podobu mohou písemné prameny mít. Obojí typ historických pramenů představuje pro historika bezprostřední zdroj informací o zkoumané době. Za prameny lze tedy pokládat vše, co se zachovalo jako svědectví dřívějšího dění a čeho je možno následně užít při zkoumání historického vývoje. Historické prameny jsou výsledky lidské činnosti, které byly buď určeny k tomu, aby se staly svědectvím o dějích, nebo které se k tomu hodí díky svému vzniku, své existenci a jiným okolnostem. Znamená to, že některé prameny byly již v době svého vzniku zamýšleny jako svědectví (například kroniky), zatímco jiné se těmito svědectvími nebo doklady teprve staly. Hmotné a písemné prameny jsou jakousi pamětí lidstva, jsou stopami dávných dějů a umožňují historikům rekonstruovat obraz naší minulosti.

Historické prameny

Od pojmu pramen musíme umět odlišit pojem literatura. Literaturou rozumíme všechna zpracování určitého historického problému. Je to tedy výsledek cizího historického bádání, které je založeno na studiu pramenů.

Archivy a muzea

Historické prameny jsou uchovávány ve zvláštních zařízeních – muzeích, galeriích, archivech a knihovnách. Archivy slouží především k shromažďování, uchovávání a zpřístupňování cenných písemných pramenů, většinou netištěných.

Průvodce

Pokuste se o malý experiment. Budete k němu potřebovat malé kapesní zrcátko a trochu trpělivosti. Váš úkol zní jednoduše: pokuste se na chvíli vnější svět pozorovat nikoli přímo, ale pomocí zrcátka. Co zjistíte? Zaprvé vás asi napadne, že nepozorujete skutečný obraz, ale jen jeho odraz. Zjistíte, že zrcadlo zobrazuje klamně: obraz světa je stranově převrácený. Pokud je zrcadlo poškozené, špinavé nebo křivé, bude odraz světa neúplný (fragmentální) nebo pokřivený. Přesně ve stejné pozici jsou i dějepisci. Historii nemohou pozorovat přímo (k tomu by potřebovali stroj času) ale rekonstruují její obraz na základě odrazu. Znamená to, že historický pramen se podobá zrcadlu, které realitu přesně nebo méně přesně odráží. Bez historického pramene nelze dějiny vůbec zkoumat.

Průvodce

Historikové často čelí posměškům, že historie není věda, že je to jen nezávazné povídání na dané téma. Tyto námitky jsou slyšet především z úst matematiků a fyziků. Jde přitom o základní nepochopení: Fyzik se může na celé dny zavřít do laboratoře, sestavit aparaturu a experimentální měření vyvrátit nebo potvrdit hypotézu. Historik nemůže experiment použít, může zkoumáním a interpretací pramenů přesněji nebo méně přesně znovuvytvořit obraz zašlých dějů.

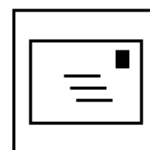

Dějiny lidské společnosti můžeme členit z hlediska časového do několika základních období. Toto členění nazýváme periodizací. Nejstarší období, nazývané **pravěk**, zahrnuje dobu, v níž se člověk vyvíjel do dnešní podoby. Období pravěku zahrnuje dobu bezmála 3 milionů let a končí vznikem nejstarších civilizací a států před 5000 lety. Naše znalosti pravěkých dějin jsou opřeny především o prameny hmotné povahy. Tyto prameny vyhledává a zkoumá archeologie. Další epochou lidských dějin je **starověk**. Tato epocha trvala od vzniku prvních státních útvarů až do zániku antického světa (476. n.l.). Na troskách starověkých civilizací se později vytvářejí zárodky nových států. Začíná tak období nazývané jako **středověk**. Toto období bude trvat dalších tisíc let (do roku 1492). Postupné opouštění středověkých zvyklostí na konci 15. století znamenalo vstup lidstva do nové epochy nazývané jako **novověk**. Stanovení přesného data, kdy končí a začínají jednotlivé epochy, není dost dobře možné, výše uvedená data jsou pouze orientační. Lidské dějiny bychom mohli rozdělit na určitá období i podle jiných kritérií (vznik zemědělství, řemesel, vynález písma, knihtisku, parostroje...)

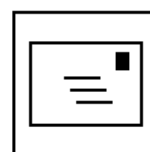
Periodizace dějin

Úkol č. 1:

Prolistujte si pomalu svou učebnici pravěku a starověku. Dokázali byste v textu rozpoznat skutečné písemné prameny? Naleznete v učebnici fotografie hmotných pramenů? Proč se v období pravěku nemohou historikové opřít o písemné prameny?

Úkol č.2:

Mnoho přírodních věd může použít metodu přímého pozorování, nebo dokonce experimentu. Pokud jste dobře pochopili obsah předchozí kapitoly, bude pro vás snadné odpovědět na otázku: Proč jsou tyto metody pro historii nepoužitelné?

Úkol č. 3:

Zkuste na internetu vyhledat stránky Archivu města Ostravy. Zjistěte, kde se AMO nachází.
Najděte stránky Národního archivu a zjistěte, kde sídlí.

Výsledky úloh:

Úkol č.1: Součástí obou doporučených učebnic jsou i rozměrnější ukázky autentických pramenů. Od hlavního textu jsou zřetelně odlišeny a snadno je poznáte. Jejich účelem je vést studenty k hlubšímu pochopení doby. Povšimněte si, že každý z písemných pramenů je opatřen jménem původce (tedy kdo text sepsal) a datací.

Naše znalosti pravěku se opírají výhradně o prameny hmotné povahy. Příčinou tohoto omezení je neexistence písma a tedy i písemných pramenů

Úkol č.2: Historické bádání je opřeno o studium pramenů, popřípadě literatury. Historikovo poznání je zprostředkované. Historik zkoumá události, které sám neprožil. Poznává je nepřímou.

Úkol č. 3: Archiv města Ostravy najdete na adrese: <http://amo.mmo.cz/>.
Sídlo archivu: Špálova 19, Ostrava-Přívoz
Národní archiv se nachází v Praze 4-Chodovci a jeho internetové stránky najdete na adrese: <http://www.nacr.cz/>

1.2 Doba kamenná

Nejstarší etapou lidských dějin je pravěk. První příslušníci lidského rodu se objevili na Zemi před 3 miliony let. Z hlediska stáří vesmíru (cca 14 miliard let), stáří Země (4-5 miliard let), jde o nepatrný časový interval. Pokud ovšem srovnáme dobu pravěku se kupříkladu se středověkem, zjistíme, že jde o etapu velmi dlouhou.

Pravěk

Při zkoumání pravěku jsme odkázáni na dochované hmotné prameny. Dá se tedy říci, že při studiu pravěku se nemůžeme opřít o písemné prameny a veškeré naše poznání je opřeno výhradně o prameny hmotné povahy. Jsou to především archeologové, kterým vděčíme za základní poznatky o tomto období lidských dějin. Archeologové dokáží rekonstruovat pravěkou minulost lidstva podle dochovaných nástrojů, sídlišť, kosterních nálezů, keramiky či zbraní.

Archeologie

Průvodce

Jistě vás napadne, že rekonstrukce pravěku je omezena množstvím dochovaných hmotných pramenů. Některé projevy v oblasti duchovní kultury nám zůstanou navždy tajemstvím. Zatímco rozbitou nádobu dokáže archeolog slepit, na některé otázky neumíme a nikdy nebudeme umět odpovědět. Nikdy se například nedozvíme, jak se jmenoval člověk, jehož kosterní pozůstatky archeolog nalezne, nikdy nebudeme schopni rekonstruovat řeč, kterou se dorozumíval se svým okolím.

V učebnici pravěku a starověku zjistíte, že pravěké dějiny lidstva dělíme na tři základní epochy, které jsou pojmenovány podle materiálu, z něhož se vyráběly nástroje a zbraně: na dobu kamennou, bronzovou a železnou. Protože jde o obtížně představitelně dlouhé období 3 milionů let, vydělujeme ještě kratší úseky (starší, střední a mladý paleolit, mezolit, neolit, eneolit). Příslušné časové údaje naleznete v učebnici. Vývoj, který vedl ke vzniku Homo sapiens sapiens, trval po celou dobu staršího a středního paleolitu. Tomuto vývoji říkáme antropogeneze a věda zabývající se antropogenezí se nazývá antropologie. Antropologové soudí, že základní vliv na vznik rodu Homo měl způsob výživy. V době **staršího paleolitu** už hominidé reprezentovaní druhem **Homo habilis** (člověk zručný) a **Homo erectus** (člověk vzpřímený) dokázali vyrábět nástroje technikou štípání. Revolučním zvratem ve starším paleolitu byla schopnost užít oheň. Homo erectus opustil Afriku a oheň mu umožnil přežít v chladnějších podmínkách konzumovat nově upravenou stravu. V průběhu **středního paleolitu** již hominidé (**Homo sapiens** a **Homo neanderthalensis**) pohřbívali své mrtvé, uměli rozdělovat oheň a stavět jednoduché přístřešky.

Periodizace doby kamenné

Starší a střední paleolit

Průvodce

Současné teorie o původu Homo sapiens se utvářely postupně. Po dlouhá desetiletí antropologové zastávali názor, že anatomicky moderní lidé pocházejí z Evropy. Teprve další kosterní nálezy naznačily, že pravlastí nejbližších příbuzných a předků člověka je nejspíš Afrika. O tomto kontinentu se dnes mluví jako o genetické laboratoři, z níž neustále vycházejí nové druhy a některé se šíří i do ostatních kontinentů.

Mladý paleolit je obdobím zrychleného vývoje: dokonalejší technika zpracování nástrojů (výroba dlouhých úzkých kamenných čepelí), zdokonalení zbraní (použití luků a šípů), život v loveckých tlupách – to jsou jen některé základní znaky mladšího paleolitu. Mladopaleolitičtí lidé se biologicky nelišili od dnešní populace. Výsadní postavení ženy v této době (jakož i v době mezolitu a neolitu) je doloženo i četnými nálezy kultovních figurek, takzvaných venuší. Jistě jste už slyšel o nálezech sídlišť s ohromnými skládkami mamutích kostí (Dolní Věstonice, Předmostí u Přerova). Tato místa jsou spojena s lovci mamutů.

*Lovci mamutů***Průvodce**

Kousek od Ostravy ve směru na Hlučín se nachází expozice Hornického muzea se zalesněným vrchem Landek, kde bylo v roce 1924 náhodně odkryto naleziště lovců mamutů. Kromě úlomků pazourku a zvířecích kostí bylo objeveno unikátní torzo ženského těla vyřezané z červeného krevele (takzvaná landecká/petřkovická venuše)

Mezolit (střední doba kamenná) přinesl do našich zeměpisných šířek oteplení. Konec poslední glaciály (doby ledové) znamenal i radikální proměnu zvířeny (fauny) a květeny (flóry). Na našem území se rozšířily živočišné a rostlinné druhy, které zde přetrvaly dodnes. Základní způsob obživy se ovšem nezměnil – tím zůstal i nadále sběr a lov.

Mezolit

Neolit (mladší doba kamenná) však přinesl nejdůležitější převrat v dosavadních dějinách, a to vznik zemědělství a chov domácího zvířectva (tzv. domestikaci). Počátky zemědělství (neolitizace) spadají do oblasti Předního východu. Tato dovednost se odtud šířila do Evropy. Kořistnický (přisvojovací) způsob existence tak byl postupně nahrazován produktivním (výrobním) hospodařením.

Neolit a neolitizace

Neolitizace přinesla i další důležité proměny dosavadní existence: přechod k usedlému způsobu života, stavbu neolitických velkodomů (délka těchto staveb dosahuje až 50 m!), výrobu keramických nádob, zhotovování broušených a vrtaných kamenných nástrojů a počátky textilní výroby.

Průvodce

Archeologové často používají pojem **archeologická kultura**. Tento termín by se dal definovat jako společenství lidí obývajících souvislé území a vyznačující se typickým a nezaměnitelným znakem v oblasti hmotné kultury. Takovýmto znakem může být například typ nádob, popřípadě pohřební ritus. Předpokládáme i další společné znaky lidu jedné archeologické kultury: etnický původ, dorozumivací kód (jazyk) i náboženské představy. Tyto znaky nám ovšem zůstanou navždy skryty.

Zhruba kolem roku 5500 př.n.l. proniká neolitizace na území našeho státu. Archeologové nazvali tyto první zemědělce jako lid kultury s lineární (volutovou) keramikou. Nádobky tohoto lidu byly vyráběny ještě bez použití hrnčířského kruhu. Povrch nádob byl před vypálením zdoben nejrůznějšími rytými liniemi. Keramika měla kulovitý (globulární) tvar.

Neolitická kultura

Eneolit (pozdní doba kamenná) trvající ve střední Evropě dvě tisíciletí je závěrečnou fází doby kamenné. Zlepšuje se orební technika (dřevěné oradlo tažené dobytčaty). Největším objevem bylo použití prvního kovu, a to mědi. Systémem svislých šachet byl ze země dobýván pazourek pro výrobu nástrojů. Pokroky v zemědělství, vznik metalurgie a hornictví vyžadoval dělbu práce a posílil význam mužských aktivit. Posílení role muže ve společenství u zemědělských populací souvisí také s užitím orby, neboť ženy neměly dost síly k zvládnutí těchto postupů. Vzniká nové uspořádání společnosti, které moderní prehistorie označuje termínem patrilinearita. Typickým nástrojem eneolitu ovšem zůstává kamenný sekeromlat (zhotovený technologií broušení a vrtání). Doba eneolitu se časově kryje se vznikem prvních státních útvarů v oblasti Mezopotámie a Egypta. Od eneolitu nacházejí badatelé také na našem území rozsáhlá hradiska opěvněná kamennými fortifikacemi.

Eneolit

Průvodce

Zajímavý pohled na proměnu lidské společnosti nabízí **paleodemografie**. Zabývá se, řečeno zjednodušeně, rozborů pravěkých populací na základě antropologických výzkumů a kosterních pozůstatků. Počty obyvatelstva v době kamenné lze jen odhadovat, ale i tak je statistika zajímavá: počet lidských jedinců v paleolitu se odhaduje na několik desítek tisíc, neolit přinesl populační explozi (1 milion obyvatel), na přelomu 2. a 1. tisíciletí př.n.l. již žilo na celém světě kolem 30 milionů lidí.

Úkol č.1:

Chronologicky seřadte jednotlivá období a ve správném pořadí je zanepte na časovou osu: doba lidu s lineární keramikou, doba lovců mamutů, pozdní doba kamenná

Úkol č.2:

Neolit byl obdobím, které přineslo celou řadu revolučních změn ve způsobu lidské existence. Vyjmenujte některé z nich.

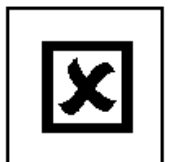
Výsledky úloh:

Úkol č.1:

- a) Doba lovců mamutů – mladší paleolit (40 000-10 000 l.př.n.l)
- b) Lid lineární keramiky – neolit (5.,4. tisíciletí př.n.l)
- c) Pozdní doba kamenná – eneolit (4.,3. tisíciletí př. n.l)

Úkol č. 2:

Vznik zemědělství, domestikace (ochočení) zvířat, výroba keramiky, stavba velkodomů, přechod k usedlému způsobu života, výroba textilií.

1.3 Doba kovů

Doba bronzová představuje období trávající na našem území bezmála 1700 let. Znalost bronzu, slitiny mědi a cínu, proniká z Předního východu i na naše území. Pracovní nástroje (sekery, šídla a dláta), zbraně (dýky a sekeromlaty) jakož i šperky (jehlice, korálky, záušnice, náramky) byly odlévány pravěkými slévači.

*Doba
bronzová*

Průvodce

Slovem **depot** archeologové označují hromadný nález, sklad, úmyslné společné uschování podobných předmětů. Rozhodující není množství nalezených předmětů, ale úmysl původního vlastníka předměty ukryt. Takovýchto depotů neboli „pokladů“ bylo na našem území objeveno mnoho. V době bronzové depoty tvoří měděné hřivny, popřípadě jiné kovové předměty nalezené ve velkém množství.

Dobu bronzovou archeologové dělí na starší (u nás doloženou nálezy lidu únětické kultury), střední (ve střední Evropě se rozšířila mohylová kultura) a mladší. V této poslední fázi doby bronzové se u nás rozšířila kultura popelnicových polí. Lid této kultury ukládal spálené pozůstatky zemřelých do nádob, uren čili popelnic. Prvotní majetková a společenská rovnost byla v době bronzové silně narušena. Objevují se okázalé hroby mocných náčelníků, které jsou vybaveny zbraněmi a milodary. Tento trend majetkového a společenského rozrůznění (společenská stratifikace) je předznamenáním konce pravěku. Velmi důležitou změnou se stává schopnost použít kov k výrobě zemědělských nástrojů – zejména srpů, jehož užití výrazně zvýšilo výnosy plodin.

*Archeologické
kultury doby
bronzové*

Doba železná (750 př.n.l. – 0) představuje další výrazný zlom v dějinách lidské společnosti. Znalost výroby železa se šíří z oblasti Malé Asie od poloviny 2. tisíciletí až do střední Evropy. Dobu železnou dělíme na starší (halštatské) a mladší (laténské) období. Pojem **halštatská** kultura popřípadě halštatská doba je odvozen podle naleziště v Hallstattu v Rakousku, v němž byly objeveny doklady po pravěké těžbě solí. Železné nástroje svými vlastnostmi (pevnost, pružnost, kujnost) velmi rychle vytlačily předměty vyráběné z bronzu. Vznikl další nový obor lidské činnosti – hutnictví. Archeologický výzkum hrobů doby halštatské svědčí o další majetkovém a mocenském rozrůznění společnosti. Dokladem tohoto vývoje jsou velmi honosné hroby halštatských knížat, v nichž bývají i zbytky čtyřkolových vozů, koňských postrojů a mnoho dalších milodarů. Vznik knížecí vládnoucí vrstvy, která sídlila na opevněných (fortifikovaných) hradištích, je pro tuto dobu typický.

Doba železná

Průvodce

Jedna z největších záhad halštatského období na našem území nese název Býčí skála. Tato jeskyně v Moravském krasu vydala své svědectví v předminulém století. Dr. J. Wankel našel v útrokách jeskyně množství spálených lidských kostí, kamenný oltář s useknutými lidskými pažemi, přes 40 lidských koster, dvě kostry koní, množství hliněných a bronzových předmětů... Interpretace nálezů je předmětem mnoha teorií. Tou nejpravděpodobnější je zřejmě pohřeb halštatského knížete s početnými lidskými oběťmi .

Latén (400 př. n.l.- 0)

Latén je na našem území spojen s prvními obyvateli, jejichž jméno už známe – s Kelty. Samotné označení pro mladší dobu železnou je odvozeno od naleziště La Tene ve Švýcarsku. Keltové postupně osídlili velké území sahající od Francie až po Balkánský poloostrov. Vytvořili jedinečnou kulturu, které patří hned několik prvenství. Keltové jako první na našem území použili rotačního hrnčířského kruhu, jako první dokázali razit zlaté mince, takzvané duhovky (neboli stratéry). Keltové také vedle nevelkých vesnic budovali rozsáhlá řemeslnická, obchodnická a náboženská střediska, takzvaná oppida. Tato „města“ byla opevněna (fortifikována) a v dobách válečného ohrožení byla schopna pojmout i obyvatelstvo přilehlého venkova.

Mladší doba železná - latén

Doba římská (0 – 400 n.l.)

Příčina zániku oppid stejně jako zániku keltské kultury není zcela jasná. Jisté je, že další čtyři století budou na našem území patřit germánským kmenům, Markomanům a Kvádům. Toto období označujeme jako doba římská. Římská říše byla totiž jižním sousedem germánských kmenů. Opevněná hranice mezi územím ovládaným Římem a takzvanou svobodnou Germánií kopírovala přibližně toky řek Rýn a Dunaj. Římské hraniční opevnění nazýváme **limes romanus**. Jeden z markomanských náčelníků jménem Marobud dokonce na krátkou dobu sjednotil germánské kmeny na našem území a vytvořil tak kmenový svaz. Marobud je zároveň první postavou našich dějin, kterou známe jménem.

Germáni na našem území - doba římská

Úkol 1:

Při procházce historickým centrem Olomouce narazíte na fontánu Julia Caesara. Právě jemu je podle legendy připisováno založení města. Jeho jméno prý pochází z latiny: Juliova hora = Juliomons. Je tato pověst pravdivá? Najděte na mapě místo, kudy probíhal limit a zkuste rozhodnout, zda město mohlo být založeno Římany.

Úkol 2:

Představte si, že jste muzeolog, který má vybudovat expozici o pravěkém osídlení Čech. K dispozici máte tyto nálezy: 1. sošku ženy řezanou z mamutoviny, 2. zlatou minci nazývanou jako stratér 3. kamenný sekeromlat 4. pěstní klín. Tyto nálezy máte správně přiřadit ke štítkům: A eneolit, B střední paleolit, C latén, D mladší paleolit.

Vytvořte logicky správné dvojice a svoje rozhodnutí zdůvodněte.

Výsledky úloh:

Úkol č. 1: Pověst se zjevně nezakládá na pravdě. Území Moravy, na němž Olomouc leží, nebylo nikdy součástí starověkého Říma. Leželo tedy za limitem.

Úkol č. 2:

- 1 - D
- 2 - C
- 3 - A
- 4 - B

2. Nejstarší státní útvary

V této kapitole se dozvíte:

- jak vznikly nejstarší státní útvary v Mezopotámii a Egyptě

V této kapitole se naučíte:

- samostatně interpretovat nejstarší písemné prameny
- najít souvislost mezi neolitizací a vznikem státu

Klíčová slova kapitoly:

- stát, faraon, dynastie, zikkurat, polytheismus, monotheismus, chrámové hospodářství, despotie, klínopis, hieroglyfy, theokracie

Čas potřebný pro prostudování kapitoly:

- 60 minut ke studiu
- 30 minut k řešení korespondenčních úkolů

Průvodce

Starověkem vstupuje civilizace do doby vzniku prvních států. Ty logicky vznikaly právě v oblastech, ve kterých bylo nerozvinutější zemědělství. Starověké státy tedy nevznikaly všude ve stejnou dobu. Ze stejného důvodu je obtížné určit přesné datum počátku starověku. V zásadě však můžeme říci, že starověk následuje po období neolitu a předpokladem pro vznik státu je proběhnutí neolitizace. Konec starověku klademe do doby zániku západořímské říše. Tímto dějinným okamžikem je rok 476 n.l.

2.1 Starověký Egypt

Starověký Egypt spolu se státy starověké Mezopotámie nazýváme staroorientální státy. Vznikají v povodí velkých řek a základním zdrojem obživy obyvatelstva je zemědělství. Historie starověkého Egypta zahrnuje neuvěřitelné tři tisíce let, a proto ji dělíme do několika kratších období:

- archaické období (3150 l.př.n.l-2750 l.př.n.l)
- **Stará říše** (2700 l.př.n.l -2180 l.př.n.l)
- 1 přechodné období
- **Střední říše** (2800 l.př.n.l -1800 l.př.n.l)
- 2. přechodné období
- **Nová říše** (1540 l.př.n.l.-1080 l. př.n.l.)
- pozdní Egypt (7. Století př.n.l. – 30 l. př.n.l.)

Periodizace dějin starověkého Egypta

Průvodce

Studenti se často ptají, zda musejí znát přesnou periodizaci staroegyptských dějin. Odpovídám jednoznačně – ne. Tato periodizace je výsledkem téměř dvousetletého badatelského úsilí egyptologů. Nahlédnutím do odborné literatury zjistíte že se datace Staré a Střední říše navíc různí. Důvodem je obtížný a často neřešitelný problém stanovení takzvané absolutní chronologie. Pro studenta je důležité si uvědomit, že i tak silný státní útvar jako starověký Egypt prožíval období rozkvětu a úpadku. V přechodných obdobích byla panovnická moc oslabena.

Pohled na mapu starověkého Egypta naznačí, že šlo o státní útvar atypický. Zemědělská půda byla omezena na úzký pruh kolem řeky Nil. Jižní část země nazývaná Horní Egypt byla stejně jako severní Horní Egypt samostatným státem. Kolem roku 3100 se podařilo Hornímu Egyptu podmanit a dobýt Dolní Egypt. Sjednotitelem obou zemí byl zakladatel 1. dynastie egyptských faraónů Meni .

Sjednocení Egypta

Průvodce

Setkali jsme se s pojmem dynastie. Toto slovo se dá vysvětlit jako posloupnost potomků jedné rodiny, resp. vládnoucího rodu. Zajisté byste si ihned vybavil alespoň jednu ze čtyř dynastií českých panovníků. Vraťme se však do starověkého Egypta. Za 3000 let jeho vývoje se na egyptském trůně vystříдалo 31 vládnoucích dynastií. Stará říše například zahrnuje vládu 3.-6. dynastie, v době Nové říše se vystřídali panovníci 18.-20. dynastie.

Stará říše egyptská má svého zakladatele. Je jím faraón Džoser, který si nechal jako první panovník v dějinách země vybudovat pyramidu. Na fotografii ji snadno odlišíte od všech ostatních – je totiž stupňová. A leží Sakkáře.

Stará říše

Panovník, který stál na vrcholu pomyslné společenské pyramidy, nevystupoval jako běžný smrtelník. Považoval sám sebe za vtělení boha (Hóra) a jeho postavení bylo naprosto výlučné. Faraón se při výkonu své moci opíral o vrstvu kněžstva, potom o vysokou šlechtu, úředníky a vysoké vojenské hodnostáře. Řemeslníci, obchodníci a zemědělci byli od privilegovaných vrstev odděleni společenskou propastí. Jejich postavení bylo však dobré, na rozdíl od otroků, kteří byli získáváni z řad válečných zajatců. Počet otroků ve Staré říši nebyl nijak velký – staviteli pyramid nebyli zotročení obyvatelé, ale svobodní řemeslníci. Hlavním městem Staré říše byl Mennofer (Memfis).

Sociální rozvrstvení obyvatelstva

Průvodce

Cheopsova pyramida neboli Velká pyramida dnes měří od paty k vrcholu 137 metrů. Strana její čtvercové základny činí 234 metrů, plocha její základny měří 5,4 hektaru. Na její výstavbu bylo použito přes dva miliony kamenných kvádrů. Z těchto čísel je zřejmé, že výstavba takového objektu by nebyla možná bez pevné ústřední moci panovníka.

Příčina zániku Staré říše není dodnes uspokojivě vyřešena. Soudí se, že poklesla centrální moc faraóna na úkor velmožů a následná hospodářská krize dovršila dílo zkázy. Mohutné povstání chudých Egyptanů vyústilo v dočasný chaos. Úpadek státu tak nebyl v tomto případě způsoben vlivy vnějšími (kupříkladu vojenským tažením některého ze sousedů), ale okolnostmi vnitřními.

Zánik Staré říše

Průvodce

Málokdo ze studentů si uvědomí, že ještě před dvěma sty lety jsme neznali ani politické dějiny Egypta, ale často ani jména panovníků. Egyptologie je dosti mladá věda a jejím zakladatelem je francouzský učenec J. F. Champollion. Tento muž dokázal pomocí tzv. Rosettské desky rozluštit hieroglyfy. Nešlo přitom o úkol jednoduchý – jeho zvládnutí předpokládalo přečíst neznámý nápis v neznámém písmu i jazyku. Stalo se tak v roce 1822 a tento rok je považován za počátek moderní egyptologie.

Druhé přechodné období odděluje Střední a Novou říši. Šlo o druhý úpadek centrální moci egyptských faraónů. Na rozdíl od prvního přechodného období bylo příčinou oslabení státu pronikání kočovníků semitského původu – Hyksósů. Tyto bojovné kmeny začaly pronikat do Egypta z východu a brzy se zmocnily nilské delty.

Hyksósové

Vypuzení Hyksósů z Egypta bylo faraómem Ahmosem (zakladatelem 18. dynastie) signálem k obnovení centrální moci. Začíná tak období Nové říše, v němž Egypt dosáhl největšího územního a kulturního rozmachu. Bylo to především kněžstvo, které dosáhlo v období Nové říše nebývalého vlivu. Vládcové Egypta sídlili ve Vesetu, odkud pocházel zakladatel Ahmose. Největšího územního rozmachu dosáhl stát za vlády Thutmose III.

Nová říše

Velmi diskutovaným panovníkem je **Amenhotep IV.**, jenž se odhodlal k náboženské reformě. Zavrhl stará božstva a jediným bohem vyhlásil životodárný sluneční kotouč – boha Atona. Polytheismus (mnohobožství) tak byl vystřídán monotheismem (vírou v jednoho boha). Příčinou tohoto překvapivého rozhodnutí byla nejspíš panovníkova snaha oslabit vliv chrámového kněžstva. Amenhotep IV. Dokonce přijal nové jméno Achnaton a vystavěl nové město Achetaton. Náboženská reforma se neujala a nové sídelní město bylo kvapem opuštěno.

Náboženská reforma

Z panovníků Nové říše vyniká Ramsesse II. který při svém vojenském tažení narazil na rovnocenného soupeře – říši chetitskou. Bitva u Kadeše v roce 1285 skončila nerozhodně a faraón uzavřel s chetitským králem mír. Jde vlastně o první známou mírovou dohodu v dějinách lidstva. Na konci prvního tisíciletí začaly Egypt znovu napadat cizí kmeny, označované jako **mořské národy**. Egypt se tak znovu postupně rozpadal.

Počátky diplomacie

Průvodce

Jistě jste už zaslechli jméno faraóna Tutanchamona. Tento panovník se dostal na trůn nedlouho po Amenhotepově náboženské reformě. Ve skutečnosti šlo o bezvýznamného faraóna, který byl pouhou loutkou v rukou dvořanů a kněžstva. Slavným se stal až mnoho let po smrti, a to v roce 1922. Tehdy totiž britský egyptolog Howard Carter objevil v Údolí králů jeho téměř neporušenou a nevylouppenou hrobku. Šlo o nejvelkolepější egyptologický objev 20. století.

Úkol č. 1:

Najděte webové stránky Českého egyptologického ústavu. Tento ústav působí na jedné fakultě Karlovy univerzity. Na které? Jak se jmenuje místo na území dnešního Egypta, kde naši egyptologové provádějí terénní výzkum? Zjistěte jména alespoň dvou našich významných egyptologů.

Úkol č. 2:**Přečtěte si text:**

Smlouva velkého krále miláčka Amonova s Chatušilišem, velkým králem země chetitské.

Velký král země egyptské nevstoupí do země chetitské. A velký král Chatušiliš, nevstoupí do země egyptské. Kdyby ze zahraničí přišel nepřítel do země chetitské a velký král země chetitské by mi poslal posla se slovy „Přijď a pomoz mi proti němu“, pak já, velký král, král země egyptské mu pošlu své pěší vojsko a válečné vozy, aby bojovaly proti nepříteli.

Dokážete doplnit jméno egyptského faraóna? Co lze o textu soudit? Jak starý je tento historický pramen?

Úkol č. 3:**Doplňte výrok**

Slavnou větu pronesl Napoleon Bonaparte v roce 1798 při svém tažení do Egypta. Když zformoval své jednotky v blízkosti Velké pyramidy, ukončil svou řeč:

„Vojáci! XX století hledí na vás!“

Dokázal byste doplnit chybějící číslovku? Jak stará je přibližně Velká pyramida?

Výsledky úloh:

Úkol č. 1: Český egyptologický ústav najdete na adrese <http://egyptologie.ff.cuni.cz/>. Tam lze nalézt i odpovědi na další otázky. Ústav působí při Filozofické fakultě UK. Významní egyptologové: **František Lexa**, zakladatel české egyptologie, **Zbyněk Žába**, **Miroslav Verner**... Archeologický výzkum ČEgÚ UK se již bezmála 40 let soustřeďuje na pyramidové pole v **Abúsíru**, ležící 20 km na jihozápad od Káhiry.

Úkol č. 2: Vynechaným panovníkem je **Ramsesse II.**, který po nerozhodné bitvě u Kadeše s chetitským panovníkem uzavřel mírovou smlouvu. Text této smlouvy je starý asi 3300 let. Z textu je patrné, že nešlo o obyčejnou smlouvu o neútočení, ale že si oba panovníci slibovali vzájemnou vojenskou pomoc v případě napadení třetí zemí.

Úkol č. 3: „Vojáci! Čtyřicet století hledí na vás!“ Napoleon se ještě nemohl opřít o výsledky egyptologie. Přesto byl jeho odhad vcelku správný.

2.2 Starověká Mezopotámie

Starověká Mezopotámie jako státní útvar nikdy neexistovala. Mluvíme-li přesto o Mezopotámii, označujeme tímto pojmem rozsáhlé území v povodí toku Eufratu a Tigridu. V této oblasti se nachází dnešní Irák. Mezopotámie byla v průběhu starověku vystavena útokům mnoha kmenů, které sestupovaly z okolních hor a zápasily o úrodnou oblast. To je také důvodem, proč se na území Mezopotámie vystřídal hned několik „národů“ (etnik) a státních útvarů.

Mezopotámie

Nejjihnější část Mezopotámie byla nejvhodnějším místem pro zemědělství. První zemědělci se začali v oblasti usazovat počátkem 6. tisíciletí. Zemědělci museli budovat důmyslné sítě kanálů, které byly schopny zvládnout jarní záplavy a zároveň přivádět vodu k polím v době sucha.

Neolitizace

Úkol 1:

Dobře si v učebnici nebo historickém atlase prohlédněte mapu starověké Mezopotámie. Do mapky, kterou najdete v příloze, se pokuste postupně zakreslit: tok obou řek, Perský záliv, Asýrii, Akkad, Babylonii a Sumer, dále pak město Ninive, Aššur, Babylon a Uruk. Tato orientace v prostoru Vám umožní rychlejší pochopení dalšího učiva.

Začátkem 3. tisíciletí ovládl jižní Mezopotámii národ Sumerů. Podle nich se začalo celé území označovat jako Sumer. V této oblasti začala z opevněných vesnic vznikat první města. Šlo o zárodky pozdějších městských států – Kiše, Lagaše, Uru, Uruku, Nippuru a dalších. Centrem těchto sídlišť byl chrám (zikkurat). Tento chrám neplnil jen náboženskou, ale také hospodářskou a politickou funkci. Mluvíme o takzvaném chrámovém hospodářství. V praxi fungovalo tak, že organizoval například stavbu kanálů, staral se o administrativu a uspokojoval v naturáliích základní životní potřeby obyvatel města. Je zřejmé, že nejdůležitější postavení ve společnosti měla společenská skupina, která tyto práce organizovala, tedy chrámové kněžstvo. Takovéto státní uspořádání označujeme jako theokracii (z řeckého theos – bůh a kratei – vládnout).

Sumerové

Průvodce:

Základní otázka, která Vás už určitě napadla, zní: kdo byli Sumerové, odkud pocházeli? Etnogeneze, česky řečeno proces formování tohoto zajímavého národa, je jediným velkým otazníkem. Víme zcela určitě, že Sumerové nebyli ani semitského ani indoevropského původu. Sumerové nejsou ostatně jediným národem starověku, který je zahalen podobnými nejasnostmi. Připomenout bychom mohli obyvatele starověké Kréty nebo Etrusky.

Postupem času se od nejvyšší kněžské autority oddělila světská moc a objevila se instituce krále. Z něho se postupem doby stal despotický monarcha sídlící nikoli v chrámu, ale ve vlastním paláci.

Průvodce:

Autoři učebnic často používají cizích a někdy nesrozumitelných slov. Mnoho takovýchto výrazů se pokouším v této opoře srozumitelně vysvětlit. Rozumíte správně pojmu „dědičný despotický monarcha“?

Despotií rozumíme vládu jediné osoby, která vládne neomezenou mocí. Takovouto mocí disponovali nejen sumerští králové, ale i egyptští faraónové. Monarchie by se dala přeložit jako jedinvláda, tedy vláda jediné osoby. Zkuste odhadnout, jaká státní forma je opakem monarchie.

Mezi sumerskými městskými státy existovaly vztahy obchodní, kulturní, ale bohužel i válečné. Vzájemné boje mezi státy skončily vítězstvím Akkadánů, jejichž panovník Sargon I. (král „čtyř světa stran“, jak se tituloval) vytvořil první světovou veleříši. Ani akkadská nadvláda (2350-2200 př.n.l.) nad oblastí netrvala dlouho, po 150 letech i tento státní útvar podlehl útokům okolních kmenů. V době úpadku akkadské říše se v severní Mezopotámii zformoval státní útvar nazývaný Asýrie (název odvozen podle sídelního města Aššuru). Dějiny Asýrie dělíme do tří základních epoch:

Akkad'ané

Říše asyrská

-**staroasyrská** říše (20.-18. století př.n.l., nejvýznamnějším králem Šamšiadad I., dobytá babylonským králem Chamurrabim)

-**středoasyrská** říše (přibližně 1500-1000 př.n.l., nejvýznamnější panovník Tiglatpileasar I., dobytá aramejskými nájezdníky)

-**новоasyrská** říše (911- 612 př.n.l., nejvýznamnější králové: Aššurbanipal II., Tiglatpileasar III a Sargon II., dobytá Babyloňany a Médy)

Průvodce:

Byl to právě novoasyrský král Aššurbanipal, kterému vděčíme za mnohé naše poznatky o Mezopotámii. Tento panovník byl pravděpodobně jediným gramotným vladařem v 1500 let trvajících dějinách Asýrie. V sídelním městě Ninive postavil královský palác, kde mimo jiné shromáždil sbírku starých sumerských, akkadských a babylónských klínopisných tabulek a jiných napsů. Královská knihovna obsahovala na pět tisíc různých textů a považuje se za vůbec nejstarší nám známou starověkou knihovnu. Skládala se z osobní knihovny krále a státního archivu. V troskách knihovny byly nalezeny královské letopisy (anály), eposy, bajky a přísloví, věštby, korespondence s cizími panovníky, smlouvy, právní zápisy a seznamy vládců a hodnostářů.

Jižní část Mezopotámie se po zániku Akkadské říše formovala pod nadvládou Babylóňanů. Babylónské dějiny, stejně jako asyrské, dělíme do tří etap:

*Říše
babylonská*

-starobabylónská říše (19.-16. století př.n.l., nejvýznamnější panovník Chammurabi, zanikla pod náporom Kassitů a především Chetitů)

-středobabylónská říše (1500-1000 l.př.n.l.)

-novobabylónská říše (625-539 l.př.n.l., založena Nabopalazarem, nejvýznamnější panovník Nabukadnezar II, dobytá Peršany)

Úkol 2:

Jména králů a dobyvatelů starověké Mezopotámie se velmi obtížně vyslovují. Napište si je proto na kus papíru a pokuste se je zapamatovat. Držitelem nejnevyslovitelnějšího jména je ovšem chetitský válečník a král v jedné osobě – **ŠUPPILULIUMAŠ I.** (asi 1330 –1370 let př.n.l.). Nutno konstatovat, že asyrským panovníkům tento chetitský král nepříjemně zatápěl, ovládl totiž rozsáhlé území severní Mezopotámie.

Jména zůstávají v paměti lidstva natrvalo zapsána jen za předpokladu, že jsou spojena s nějakými velkými skutky. Tuto představu o panovníkovi dobyvateli a zakladateli naplňuje beze zbytku starobabylónský král Chamurrabi. Za jeho vlády dosáhlo království největší rozlohy (dobyta byla oslabená Asýrie), největší moci a zřejmě i největší vnitřní jednoty. Obrovská říše, kterou Chammurabi spravoval, vyžadovala centrální řízení. Nejvýznamnějším Chammurabiho státnickým činem bylo **sestavení zákoníku**. Tento zákoník, nazývaný též kodexem krále Chamurrabiho, je jedním z nejstarších zákoníků vůbec. Při archeologických pracích v prostoru starověkého města Súsy byly nalezena dioritová stéla zákoníku. V horní části monolitu z černého kamene se nachází vyobrazení autora zákoníku babylonského krále Chammurabiho, jak se modlí k bohu slunce a spravedlnosti Šamašovi, který sedí napravo od Chammurabiho a symbolicky mu diktuje text zákoníku, zapsaný klínopisem níže. Zákoník obsahuje 282 článků, řešících právní otázky ohledně rodiny, soukromého vlastnictví a majetku obecně, obchodu, cen a mezd, půjček a jejich splácení, násilných zločinů, postavení různých společenských vrstev včetně otroků.

*Chammurabiho
zákoník*

Ukázka z Chamurrabiho zákoníku:

Spravedlivé zákony, které Chamurrapi, král mocný, pevně stanovil a zemi opatřil řádný mrav a dobré vedení (...), aby spravedlnosti dal vzejít na zemi, aby vyhubil bezbožníky, zlosyny, aby silný nekřivdil slabému (...) Tedy:

1. Jestliže někdo někoho obvinil a uvrhl naň podezření z vraždy, avšak neusvědčil jej, bude ten, kdo ho obvinil, usmrcen.
16. Jestliže někdo ukryl ve svém domě buď otroka nebo otrokyni, uprchlé z paláce nebo nevolníkovi, a na výzvu hlasatele je nevydá, tento majitel domu bude usmrcen.
22. Jestliže se někdo dopustil loupeže a bude dopaden, tento člověk bude usmrcen.
109. Jestliže šenkýřka, v jejímž domě se scházeli zločinci, tyto zločince nezadržela a do paláce nepřivedla, bude tato šenkýřka usmrcena.
195. Jestliže dítě udeřilo svého otce, uříznou mu jeho ruku.
196. Jestliže právoplatný občan vyrazil oko příslušníku plnoprávných občanů, vyrvou mu oko.
197. Jestliže zlomil kost plnoprávného občana, zlomí mu kost.
198. Jestliže vyrval oko nevolníka nebo zlomil kost nevolníka, zaplatí jednu minu stříbra.
205. Jestliže otrok jiné osoby udeřil příslušníka třídy plnoprávných občanů ve tvář, uříznou mu ucho.
233. Jestliže stavitel postavil někomu dům a neudělal své dílo pevně a zeď spadne, tento stavitel pevně vystaví tuto zeď ze svých vlastních prostředků.

Úkol 3:

Články Camurrabiho zákoníku zaujmou i toho, kdo jinak o historii nejeví příliš velký zájem. Četba tohoto kodexu se ve třídě setkává s mohutným ohlasem. V záplavě nejrůznějších poznámek a komentářů často zanikne to nejpodstatnější. Totiž skutečnost, že při pozorném čtení tohoto písemného pramene se dozvídáme velmi důležité informace o uspořádání a fungování starobabylónské společnosti.

Pokuste se přečíst pomalu ukázkou ze zákoníku a odpovědět na několik otázek:

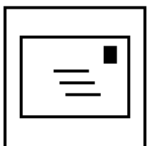
Byli ve starobabylónském státě jeho obyvatelé rovni před zákonem?

Pokud si nebyli před zákonem rovni, můžete zdůvodnit proč?

Do kolika skupin se dělilo obyvatelstvo?

Jaké tresty stanovoval zákoník?

Které prohřešky postihoval?

Je samozřejmé, že podmínkou sepsání zvykového práva byla existence písma. Písemných památek bylo na území starověké Mezopotámie objeveno ohromné množství a díky této skutečnosti jsme dobře informováni o dějinách státních útvarů, o jménech králů i jejich skutcích. Většina textů se dochovala na hliněných tabulkách, které byly sušeny na slunci a některé i vypalovány. Tabulky jsou psány klínopisným systémem. Svůj název dostalo písmo podle tvaru čárek, ze kterých se znaky skládaly. Protože se psalo na měkkou hliněnou tabulku, byla čárka, v místě, kde tah začínal, hlubší a širší než na místě, kde tah končil. Každý znak znamenal jednu slabiku, někdy i slovo. Tvůrci prvního klínopisu na území Mezopotámie byli samozřejmě Sumerové.

Klínopis

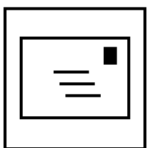
Průvodce:

Jistě Vás už napadlo, že ani sebevětší množství hliněných tabulek nemusí ještě znamenat badatelský přínos. Nutnou podmínkou bylo rozluštění (dešifrace) klínopisného systému. Kdo a kdy vlastně rozšifroval klínopis? První klínopisné znaky rozluštil německý lingvista **Grotefend** v roce 1802. Podařilo se mu správně odhadnout, že studovaný nápis obsahuje posloupnost perských panovníků. O rozluštění všech znaků a také babylónského klínopisu se postarali ještě další čtyři jazykovědci. Právě jejich zásluhou si dnes můžeme přečíst **epos o Gilgamešovi**. Je to nejstarší literární památka vůbec. Kořeny tohoto eposu sahají až do doby sumerské.

Úkol číslo 4:

Starověká Mezopotámie se, jak jistě víte, mohla pyšnit i jedním ze sedmi divů světa. Nazýval se visuté zahrady Semiramidy. Zkuste zjistit, který panovník a v kterém století nechal tento div postavit. Jaké říši tento panovník vládl? Kterými dalšími stavbami se zapsal do dějin Mezopotámie?

Výsledky úloh:

Úkol č. 1: Tato úloha z vás nechce udělat kartografa. Zakreslení míst nemusí být přesné, a popisky nemusejí být krasopisné. Cílem úlohy je aby Vám znalost zeměpisných reálií „pronikla do krve“.

Úkol č. 2: Vzdělání je to, co vám zůstane, až zapomenete většinu toho, co jste se učili ve škole. Osvojíte-li si jména těchto panovníků, budete je umět nejen správně vyslovit, ale i vřadit do historického kontextu.

Úkol č. 3 Obyvatelé Chamurrabiho říše nebyli rovni ve svých právech. Tato nerovnost před zákonem je odrazem rozdělení obyvatelstva do tří tříd:

1. Svobodní plnoprávní (awílové)
2. Svobodní neplnoprávní (muškénové)
3. Otroci

Zvláštností zákoníku je uplatnění odvetných trestů. Bylo ovšem možno místo nich zaplatit pokutu odstupňovanou podle společenského postavení

Úkol č. 4: Stavitelem tohoto divu světa je novobabylónský panovník Nabukadnezar II. Nechal postavit pověstnou babylónskou věž (zikkurat), Ištařinu bránu, Mardukovu cestu, trojnásobné hradby. Vládl v 6. století př.n.l.

3. Starověké Řecko

V této kapitole se dozvíte:

Jak se formovaly a vyvíjely dějiny starověkého Řecka

V této kapitole se naučíte:

- *správně používat základní terminologii dějin starověkého Řecka*
- *správně chápat chronologickou posloupnost vývoje řecké civilizace*

Klíčová slova kapitoly:

- *minojská a mykénská doba, doba homérská; doba klasická; doba helénská*
- *polis; bazileus; tyranida, střepinový soud, helénismus*

Čas potřebný pro prostudování kapitoly:

- *240 minut ke studiu*
- *60 minut k řešení korespondenčních úkolů*

Průvodce

Pojem **starověk** označuje historické období vzniku a rozvoje prvních civilizací na Středním východě a v oblasti Středomoří. Pojem **antika** se naproti tomu vztahuje na dějiny starověkého Říma a Řecka. Pokud jste správně pochopili význam obou pojmů, je vám zřejmé, že pojem starověk je širší než pojem antika.

Protože je antika pilířem evropského myšlení a kultury, věnuje se jí na školách odněpaměti velká pozornost.

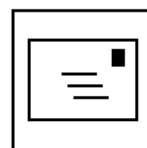

3.1 Starověké Řecko – doba mykénská, homérská a archaická

Nestarší státní útvary vznikly, jak jsme si v předchozích kapitolách vysvětlili, na území Afriky a Asie. Jistě jste si položili otázku, která část Evropy se může pyšnit podobným prvenstvím. V které části Evropy se vytvořily první státy? Odpověď je možná jiná, než bychom očekávali. První státní útvar nevznikal někde ve vnitrozemí evropského kontinentu, ale na ostrovech, které naleznete na mapě Egejského moře. Evropské prvenství drží ostrov Kréta. Právě tam totiž vznikala města s rozlehlými paláci. První paláce vznikaly na Krétě kolem roku 2000 př. n. l. a byly systematicky obnovovány i po ničivých zemětřeseních. Celá kultura definitivně zanikla z nejasných příčin kolem roku 1200 př.n l.

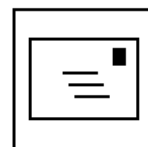
Úkol č. 1:

Své označení získala minójská kultura podle bájného krále Minóa. Příběh tohoto Diova syna je příběhem lásky, nevěry, pomsty i zrady. V mýtech starověké Kréty vystupují i další postavy: Mínótaurus, Daidalos, Ikaros, Theseus, Ariadna. Zkuste o těchto mytických postavách zjistit základní informace a přepravte jejich příběhy.

Úkol č.2 :

Nachází se ve Vaší blízkosti připojení k internetu? Pokud ano, vydejte se na výpravu po stopách minójské civilizace. Zadejte do vyhledávače pojem „Knossos“ a brzy se dostanete k fotografiím areálu Knossu. Areál paláce byl po vykopávkách konzervován a částečně rekonstruován do původní podoby. Co vás na fotografiích zaujalo?

Průvodce

Milovníkům záhad nabízí minójská kultura celou řadu námětů ke spekulacím. Archeologové prozkoumali trosky krétských paláců, našli zbytky nádherných nástěnných maleb (fresek), ale nedokážou odpovědět na základní otázku, totiž jakého původu bylo krétské obyvatelstvo. Spolehlivě ale víme, že od poloviny 15. století se Kréty zmocnili Achájové, tedy jeden z řeckých kmenů. Jak o přítomnosti Achájů v závěrečné fázi minójské kultury víme? Vysvětlení podal luštitel mladšího krétského písma (označovaného jako písmo řádkové, neboli lineární A) Michael Ventris. Tento nadšenec a luštitel v roce 1953 podal jednoznačný důkaz, že slovník tohoto písma náleží nejstaršímu řeckému nářečí. Odborná veřejnost byla nadšena, tvůrci učebnic však méně. Nejstarší dějiny Řecka se musely kompletně přepsat.

Starověké civilizace trvaly mnoho staletí a my jsme si zvykli dobu jejich existence rozdělovat na kratší úseky. Nejinak tomu bude i v případě starověkého Řecka. Periodizace bude vypadat takto:

Periodizace

- období **minójské** (2500 let. př.n.l – asi 1200 let př.n.l.)
- období **mykénské** (asi 1600 let př.n.l – 1200 let př. n.l.)
- homérská** (temná) doba (1200 let př.n. l. – 800 let.př.n. l.)
- archaická** doba (800 let.př.n.l. – 500 let př.n.l.)
- klasická** doba (500 let př.n.l. – 338 let př. n. l.)
- helénistické** období (338 let př.n. l. – 30 let. př. n. l.)

Z tohoto časového rozdělení vyplývá, že dějiny starověkého Řecka trvaly více než 2000 let. Je samozřejmé, že v tak dlouhém období se řecká civilizace vyvíjí ve všech směrech: společensky, kulturně i teritoriálně (územně).

Při zkoumání starověkých civilizací si klademe stále stejnou základní otázku. Myslím, že tuto už otázku dokážete zformulovat samostatně. Já to ale učiním za Vás. Kdo byli starověcí Řekové? Dnes už spolehlivě víme, že nebyli skutečnými tvůrci minójské kultury, ba ani původními obyvateli Řecka. Patřili k indoevropským kmenům a do Řecka přišli ze severu ve třech vlnách:

*Řecké
kmeny*

-kmeny **Achájů** přišly do Řecka jako první, a to kolem 2000 l. př.n.l. Po jejich příchodu vznikla v Řecku **mykénská** kultura. Jsou pro ni charakteristické mohutné hrady se silným opevněním, šachtové hroby vládců. Mykénská kultura zanikla kolem roku 1200 souběžně s kulturou minójskou

-kmeny **lónů**, které před tlakem Dóřů opustily pevninské Řecko a osídlily ostrovy v Egejském moři a pobřeží Malé Asie

-kmeny **Dóřů** přišly do Řecka jako poslední (kolem roku 1200 př.n.l.) a jejich příchod byl pravděpodobně jednou z příčin zániku minójské a mykénské kultury. Byli na nižší kulturní úrovni než původní obyvatelé a po jejich příchodu se vývoj na nějaký čas zastavil. Tento pokles civilizační úrovně (čili takzvaný regres) se odráží i v termínu „temná staletí“. Řekové přestali používat písmo, takže veškeré informace o době homérské čerpáme z epických básní Íliady a Odysseie.

Z výkladu je snad patrné, že Řekové se dělili do tří základních „rodin“. Mluvili ovšem příbuznými nářečnými a své příbuzenství vyjadřovali i společným označením „Helénové“.

Úkol č. 3:

Do mapové přílohy starověkého Řecka postupně zanášejte zeměpisné reálie, o nichž se dočítáte v Opoře a v učebnici. Mějte na paměti, že antické Řecko se neomezuje je na území dnešního Řecka, ale vztahuje se také na oblasti ostrovů v Egejském moři a na území Malé Asie, Sicílie, jižní Itálie a Černého moře. Nejste-li si při vyplňování slepé mapky jisti, neváhejte nahlédnout do učebnice. Mapku si pozorně prohlédněte, ale při kreslení se spolehněte na vlastní paměť. Mapka se vám postupně bude zaplňovat pojmy jako Knossos, Mykény, Athény, Sicílie, Egejské moře ... Když o nich budete číst v učebnici, budete si již schopni vybavit jejich přibližnou polohu. Zdánlivě složité vztahy se vám stanou srozumitelnějšími.

Do mapky, kterou jste si zhotovili, jsme zakreslovali i místa, která nepatří k pevninskému Řecku. Jak se Řekové dostali na ostrovy v Egejském moři, na pobřeží Malé Asie, na Sicílii a jinde? Proč nezůstali ve své domovině a odhodlali osídlit oblasti tak vzdálené od své domoviny? Odpovědí je tak zvaná **velká řecká kolonizace**. Její příčiny správně odhadnete, když se podíváte do zeměpisného atlasu Řecka. Členité a hornaté Řecko s malými, ale úrodnými údolími mohlo uživit jen omezený počet obyvatel. Po dosažení určitého populačního limitu hrozilo nebezpečí zchudnutí všech. „Přebytečné“ obyvatelstvo muselo tedy hledat půdu jinde. Kolonizace byla pro všechny východiskem z nouze. Zakládání nových osad bylo pečlivě organizováno mateřským městem, neboli metropolí.

Velká řecká kolonizace

Průvodce:

Pozor! Výrazy **kolonie**, popřípadě **kolonizace** mohou mít v dějinách nerůznější význam. Největší éra kolonializmu v evropských dějinách začala po období zámořských objevů v 15. století n.l. Takto vzniklé kolonie byly vazalské státy, popřípadě oblasti obsazené koloniální armádou. Tato představa ovšem zcela odporuje skutečnosti antického světa. **V žádném případě Řekové kolonizací neznevolňovali domácí obyvatelstvo.** Vztah metropole k nově založeným osadám byl vztahem politické nezávislosti. Postavení nově založených „kolonií“ nemá s naší vžitou představou kolonializmu nic společného.

V době řecké kolonizace se zformovala tradiční forma organizace starověké řecké společnosti – **polis (městský stát)**.

Polis

Průvodce:

Slovo **polis** znamená nejenom město, ale i stát. S městskými státy jsme se setkali už v případě jedné civilizace. Dokážete si ji vybavit? Slovo polis je řeckého původu a v množném čísle je jeho správný tvar **poleis**, nikoli polisy!

Původně byla polis nejspíše zemědělským sídlištěm. Rozvoj obchodu a řemesel později vedl ke vzniku různých forem poleis. Z právního hlediska tvořili členové obce pospolitost, která si své vnitřní záležitosti upravovala podle vlastních zákonů. Hlavním principem, na kterém byla budována, bylo soukromé

vlastnictví pozemků a půdy jejími členy. Současně představovali členové polis původní obyvatelé, což je odlišovalo od usedlých cizinců (metoikos) a otroků.

Polis nezahrnovala pouze samotné město, nýbrž i zázemí města a obyvatelé tohoto zázemí byli taktéž jejími rovnoprávními členy. Velké poleis s rozlehlým zázemím, jako Athény nebo Sparta, byly spíše výjimkami. Zpravidla každá polis měla hrad (**akropolis**) a **agoru** – náměstí, které sloužilo jako hospodářské a politické centrum obce. Na vrcholu společenské pyramidy stál nejprve král. Královská moc uvnitř obce nespočívala ani tak na šlechtickém původu těchto králů jako spíše na jejich bohatství a společenské autoritě. Svobodní obyvatelé polis se dělili na velkostatkáře, rolníky, řemeslníky, obchodníky a nádeníky. Každá polis, pokud nebyla příliš malá, si pevně hlídala vlastní samostatnost a nebyla ochotná se jí dobrovolně vzdát. Válka byla proto v antickém Řecku považována za normální stav.

Královláda

Úkol č. 4:

Kdo by neslyšel o trojské válce. Vyprávění o trestné výpravě Řeků proti maloasijskému městu Troji je připisováno básníku Homérovi. Ilias je nepochybně odrazem skutečných událostí. Zásadní důkaz přinesl roku 1870 německý nadšenec Heinrich Schliemann, když Homérovu Troju objevil na pahorku Hisarlik. Vaše úkoly jsou následující:

1. Objevte Tróju po Schliemannovi a zakreslete ji do vaší mapky.
2. V Homérově eposu se objevují jména králů jednotlivých států. Vytvořte z jmen králů a měst logicky správné dvojice – Agamemnon, Menelaos, Odysseus, Priamos - Ithaka, Sparta, Mykény, Trója.
3. Který z těchto králů byl podle Homéra v boji zabit?

Ze všech řeckých městských států měly pro další vývoj Řecka největší význam Sparta a Athény. O uspořádání i dějinách máme mnoho zajímavých informací. Podívejme se nejdříve na uspořádání Sparty.

Sparta

Sparta (nebo také Lakedaimón) se nacházela na Peloponésském poloostrově. V jejím čele byli dva králové. Společnost se členila do tří vrstev:

-**Plnoprávní občané** byli privilegovanou skupinou. Jejich počet byl malý (snad kolem 10 000)

-**Svobodní občané** bez politických práv se nazývali **perioikové**. Ti se věnovali především obchodu a řemeslům, kterými plnoprávní opovrhovali.

Správa

-**Heilóti** byli potomky původního podrobeného obyvatelstva a měli postavení státních otroků bez jakýchkoliv práv.

V čele společnost stáli **dva králové**. Byli nevyššími veliteli vojska. Úkolem dohlížet na krále byla pověřena pětičlenná rada **eforů** (dozorců), každoročně volená **shromážděním všech plnoprávných občanů (apellá)**. Posledním důležitým orgánem byla **gerúsia** – sbor třiceti stařešinů, jejichž pravomoci se částečně kryly s pravomocemi eforů. Svoje postavení vedoucí mocnosti v Řecku potvrdila Sparta v polovině 6. století vytvořením **peloponéského spolku**. Tento spolek zahrnoval oblast celého Peloponésu.

Průvodce:

Číst si v učebnici dějepisu pasáže o uspořádání a správě městských států není kratochvíle příliš zábavná. Proč si nepřiznat, že příběhy hrdinů trojské války a poklesky řeckých bohů jsou mnohem přitažlivější. Jistě se zeptáte, proč jsou v učebnicích věnovány tak obsáhlé pasáže všem těm archontům, tyranům, ostrakismům a perioikům? Vysvětlení je následující. Řecké státy dospěly nakonec k modelu **demokratického uspořádání**. Dozvědět se, jak fungovala řecká demokracie, může být velmi užitečné. A nejen pro historiky.

Athény dospěly historickým vývojem k demokratičtějšímu uspořádání než Sparta. Vláda králů byla odstraněna a v čele polis stáli **nejvyšší úředníci – archonti**. Jejich počet narostl k číslu 9, byli každoročně voleni z řad aristokracie. Právo volit archonty měl **sněm**, ve které se scházeli všichni plnoprávní občané. Moc aristokracie byla omezována v postupných krocích:

Athény

- V roce **621** př. n. l. nechal **Drakón** sepsat zvykové právo, čímž bylo zamezeno svévolnému soudnictví aristokratů.
- V roce **594** př. n. l. provedl **Solón** rozsáhlou reformu politického uspořádání Athén. Odstranil šlechtická privilegia a zapojil do řízení státu také nižší vrstvy společnosti. Rozhodující pro podíl na řízení státu nebyl nyní původ, nýbrž majetek.
- V roce **546** př.n.l. se chopil moci **tyran Peisistratos**. Ačkoliv byl sám šlechtického (aristokratického) původu, opíral se o chudší vrstvy, především o venkovský lid. Peisistratova tyranida přispěla k oslabení moci aristokracie
- V letech 509 až 507 př. n. l. se do čela Athén dostal **Kleisthenes**. Jeho reformy znamenaly zrod athénské demokracie. Všichni plnoprávní občané nad třicet let obdrželi nezávisle na svém majetku nebo stavu rovná politická práva. **Lidové shromáždění**, na kterém se směl každý občan svobodně vyjádřit, vydávalo zákony a řídilo státní záležitosti prostřednictvím usnesení schválených většinou svých členů. Reprezentativním a výkonným orgánem byla **rada pěti set**, která se skládala z padesáti členů z každé z deseti Kleisthenem nově vytvořených **fýl**. Každá fýla mimoto volila jednoho stratéga (vojevůdce). Pro výkon funkcí v úřadech a soudech byli občané určováni losem. Kromě toho byl zaveden institut střepinového soudu (**ostrakismus**), který měl zabránit znovunastolení tyranidy.
- **Periklés** v letech 443 až 429 př. n. l. zastával nepřetržitě funkci stratéga a vynutil si ještě větší posílení demokratických prvků v athénské ústavě. Již v roce 461 př. n. l. Periklés uzákonil odměňování vykonávání veřejných úřadů, čímž umožnil neomezený přístup lidu (demos) k výkonu vlády, správy a soudnictví.

*Od vlády
aristokracie
demokracii*

Tyranida

Ostrakismus

Periklés

Průvodce:

Přečtěte si následující vyprávění a zkuste určit, čeho se týká.

„Dnešní shromáždění má zvláštní ráz. Občané byli svoláni, aby rozhodli, kdo má být vypovězen. Každý účastník shromáždění dostal hliněný střepek, na nějž mohl napsat nějaké jméno. Každý pak napsal jméno toho, o němž se domníval, že je státu nebezpečný, že se snaží nastolit tyranidu.“

Úkol č. 5:

Předpokladem pochopení dějepisného učiva a úspěchu u zkoušky je znalost základní terminologie. Na kus papíru si napište pod sebe tato pojmy: archont, eforát, tyranida, ostrakismus, Drakónovy zákony, polis, periokové, heilóti. Dokázali byste tyto pojmy charakterizovat? Pokud ne, nahlédněte znovu do Opory a pokud si ani pak nebudete jisti, zalistujte v učebnici. Rozhodně se neučte nějaké definice nazpaměť, ale zkuste pojmy charakterizovat vlastními slovy. Až si tyto pojmy osvojíte a dokážete je smysluplně použít ve větách, můžete si být jisti, že jste zvládli nejobtížnější část starověkých dějin.

Výsledky úloh:

Úkol č. 1: Vaše dějepisná učebnice vám asi nenabídne dostatek informací. Vysvětlení je logické: tvůrci středoškolských učebnic se drží historických faktů. Svět bájí je zajímá jen okrajově. Pokud se chcete dozvědět víc, sáhněte po knize Staré řecké báje a pověsti Eduarda Petišky.

Úkol č. 2: Pojem „Knossos“ napište například do vyhledávače <http://www.google.cz/>. Otevřete-li první tři odkazy, budete bezesporu úspěšní. Zajmout by vás, kromě jiného, mohly dochované fresky na stěnách minójského paláce, královská trůnní síň.

Úkol č. 3 . Důležité je, abyste si všítípili základní zeměpisné a historické reálie. Do takto připravené mapky můžete průběžně zapisovat místa a města. Stalo se mi, že se student pokoušel nalézt Athény a Spartu a přitom hleděl na mapu Itálie... Vám se tento nemilý „trapas“ nemůže přihodit.

Úkol č. 4 Objevit Tróju po Schliemannovi je není tak obtížné –ležela na pobřeží Malé Asie. Správně sestavené dvojice:

Agamemnon – Mykény

Priamos – Trója

Menelaos – Sparta

Odysseus - Ithaka

Úkol č. 5 Vysvětlení těchto pojmů najdete v předešlém textu Opory, popřípadě učebnici. Nezapomeňte, že každý pojem je zakotven v čase a místě. Není tedy správná odpověď, že polis je město, archont úředník a efor dohlížitel.

3.2 Starověké Řecko – období klasické

Klasické období starověkého Řecka je spolu s helénistickou dobou asi nejpřitažlivější kapitolou starověkých dějin. Dějiny této doby totiž mají dramatický náboj. Studujeme-li příběh o statečném odporu proti perské a makedonské převaze, neubráníme se ani po tolika letech obdivu k řecké svobodomyšlnosti a demokracii. Klasické období ovšem obsahuje i jinou éru – éru bratrovražedných bojů, které přivedly Řecko pod nadvládu Makedonie. Je to ale i doba takových myslitelů, jako Sokrates nebo Aristoteles.

V 6. století př.n.l. sílí moc říše perské. Do konce 6. století Peršané dobyli a obsadili Lýdii, Médii, Babylónii a jejich říše tak ovládala souvislé území od Malé Asie k břehům Indu. Konflikt s řeckými poleis byl tak jen otázkou času. Války mají své skutečné příčiny a záminky. Budete-li studovat dějiny válek, měli byste umět odlišit oba pojmy.

Klasické období

Řecko-perské války

Úkol č.1:

Vzdalme se na chvíli z dávného starověku do doby relativně nedávné. Dva nejstrašnější konflikty, 1. a 2. světová válka, se odehrály právě ve 20. století. Dokážete odlišit příčiny obou válek od jejich záminek? V čem je rozdíl?

O válkách, jejich průběhu se dozvíte vyčerpávající informace v učebnici. Proto nabídnu jen stručné shrnutí válečných dějů. Jde vlastně o jakési kalendárium, v němž jsou základní děje seřazeny chronologicky:

- **Rok 500 př. n. l.** - Povstání řeckých obcí Malé Asii proti perské nadvládě. Povstání získalo jistou podporu i v obcích pevninského Řecka především v Athénách, což poskytlo perskému králi Dareiovi I. **záminku** k útoku na Řecko. Povstání se tak stalo rozbuškou dlouholetého konfliktu mezi Helény a Peršany
- **Rok 494 př. n. l.** – Perský král Dareios dosáhne konečně vítězství a zničí Miletos, jenž stál v čele vzpoury,
- **Rok 490 př. n. l.** – Král Dareios posílá do Řecka vyslance, kteří jeho jménem žádali podrobení Řeků perské nadvládě. Když to Sparta a Athény odmítly, nechá svým loďstvem v. zničit nejprve Eretrii a poté podnikl výpravu proti vzpurným Athéňanům. Na planině poblíž místa jménem **Marathón** v Attice však třikrát silnější perské vojsko podlehne Athéňanům pod velením Miltiada.
- **Rok 481 př. n. l.** - Dareioův nástupce Xerxés staví největší armádu, jakou starověk spatřil. K zajištění pozemního přístupu do Řecka nechal v. vybudovat most z lodí přes Hellespont, po němž jeho armáda přešla z Asie do Evropy
- **Rok 480 př. n. l.** -v průsmyku Thermopyly se v postavil Peršanům na odpor spartský král Leonidas I. Přes několikanásobnou převahu Peršanů

Záminka

První tažení

Druhé tažení

Helénové neustoupí a poté, co byli v důsledku zrady obklíčeni, padnou všichni hrdinskou smrtí.

- **Rok 480 př. n. l.** – Peršané procházejí **Thermopylami** a valí se do vnitrozemí Řecka. Vtáhnou do Athén, které ovšem obyvatelé vyklidili a zcela toto město vypálí. Největší zásluhu na evakuaci Athén má politik **Themistoklés**, který už předtím přesvědčil Athéňany o nutnosti výstavby válečného námořnictva. To se později ukázalo jako osudový moment celé války. K rozhodující bitvě dochází mezi Attikou a ostrovem **Salamínou**, na nějž se Athéňané uchýlili. Athénská flotila pod vedením Themistokla v bitvě u Salamíny vítězí nad početně silnější ale těžkopádnější perskou flotilou. *Thermopyly*
Salamína
- **Rok 479 př. n. l.** - V bitvě u **Plataj** dojde k porážce zbytku perských sil. *Plataje*
Peršané pouštějí od záměru dobýt Řecko.

Průvodce:

Pro líčení bitev řecko-perských jsem použil přítomného času. Lépe tak vynikne dramatické napětí. Odkud však mají autoři učebnic tak spolehlivé a podrobné informace o všech detailech tohoto válečného konfliktu? Zasloužil se o to **Hérodotos** z Halikarnassu, přezdívaný jako otec dějepisectví. Ve svém obsáhlém díle vylíčil mimo jiné i průběh řecko-perského konfliktu. Hérodotos mimo jiné zaznamenal i historiky, které jsou často citovány, protože dodávají dějinám patřičnou „šťávu“. Tady je jedna z nich:

Před bitvou u Thermopyl příběhl jeden z místních obyvatel k spartskému králi Leonidovi se zprávou, že Peršanů je takové množství, že svými šípy zastíní Slunce. Jeden Sparťan na to reagoval slovy: „To je dobrá zpráva, jsme naprosto klidní, budeme alespoň bojovat ve stínu.“

Úkol č. 2:

A:

Máte ještě mapku, kterou jste si pracně udělali? Zkuste do ní zakreslit reálie řecko-perských válek: Mílétos, Thermopyly, Salamínu, Plataje, Šipkami zakreslete směr obou perských výprav. V jaké pravděpodobné vzdálenosti od Athén bude Marathón?

B:

Na gymnáziích se kdysi vyučovala stará řečtina a latina. Absolventi těchto ústavů si dokázali vybavit i po mnoha letech od maturity celé odstavce z Homéra, Vergílie, Cicerona. V originále! Vy se alespoň naučte nazpaměť tento text:

„Postůj poutníče a zvěstuj Lakedaimonskyn, že my mrtví tu ležíme, jak zákony kázaly nám.“

Nad textem se pokuste zamyslet a uhádněte, co asi znamená, k jaké události se vztahuje. Malá nápověda: Lakedaimonem byla nazývána Sparta.

V desetiletích po skončení hlavní fáze řecko-perských válek (479 př. n. l.) zažívaly Athény vrchol svého politického a kulturního vývoje. Ztělesněním tohoto období je politik, o němž už byla zmínka, a to **Perikles**. Kdybychom se měli možnost vypravit do znovu vystavěných Athén po řecko-perských válkách, mohli bychom v ulicích města potkat dramatika Sofokla, Eurípida nebo naslouchat, jak Sokratés hovoří se svými žáky.

Athény za Perikla

Po odražení perské hrozby založili Athéňané **athénský námořní spolek**. Byl financován z příspěvků členů, kteří si udrželi samostatnost. Důvodem vytvoření tohoto spolku bylo přetrvávající perské nebezpečí. Perská říše byla odražena, nikoli poražena. Konečný mír s Persií byl uzavřen až v roce **449 př.n. l.**

Athénský námořní spolek

Úkol č. 3:

Není člověk ten, aby se zalíbil lidem všem. Ani největší z athénských politiků, Perikles neunikl posměškům okolí. Nesnášeli ho především aristokraté. Smáli se mu, že má hlavu jako cibuli, že je podobný tyranu Peisistratovi, nenáviděli jeho manželku Aspasiu, která pocházela z Milétu. Nenávisť aristokratů k Periklovi je ovšem celkem pochopitelná. Dokážete odhalit její skutečné příčiny?

V 5. století př.n.l. rostla postupně rivalita obou vojenských velmocí: Sparty a Athén. Souboj obou polis, nebyl válkou dvou měst, ale soubojem dvou vojenských „aliancí“: peloponéskeho spolku (v čele se Spartou) a athénskeho spolku. **Peloponéske válka** patří k nejkrvavějším konfliktům v řeckých dějinách.

Peloponéske válka

Nedůležitější válečné události zachycuje následující přehled:

- **Rok 431 př. n. l.** - Vypuknutí peloponéske války. Záminka je poněkud zašmodrchaná, ale pro úplnost: *konflikt mezi Korintem a jeho kolonií Kerkýrou, do kterého zasáhly Athény, odpadnutí jiné korintské kolonie Poteidaie od námořního spolku a athénske rozhodnutí o uvalení obchodních sankcí proti Megaře, jež byla členem peloponéskeho spolku. Následně byly Athény obviněny členy peloponéskeho spolku z porušení třicetiletého míru, načež Sparta vyhlásila Athénám válku.* Většina historiků považuje uvedené příčiny za pouhé **záminky** k rozpoutání války. Hlavním důvodem války byl ve skutečnosti strach Sparty a jejích spojenců z rostoucího vlivu Athén.
- **Rok 431-430 př.n.l.** Sparťané chtějí Athény zlomit pravidelnými každoročními vpády do Attiky. Účinek těchto nájezdů ale nebyl takový, jak Sparťané očekávají, neboť Periklés stáhl veškeré obyvatelstvo obce za dlouhé zdi, kde byli Athéňané bezpečně chráněni. Současně athénske flotila drancovala pobřeží Peloponésu.
- **Rok 430 př. n. l.** - Athénske strategie je ale vážně narušena propuknutím epidemie moru.

- **Rok 429 př.n.l** - Periklés podléhá morové epidemii
- **Rok 421 př. n. l.**- Po dlouhých nerozhodných bojích uzavřeno příměří, tzv. *Nikiův mír*. Nikiův mír.
- **Roky 415 až 413 př. n. l** – Válečný konflikt vypuká nanovo. Athéňané podněcovaní Alkibiádem využijí spartského zaneprázdnění k **výpravě na Sicílii**. Toto tažení ale skončilo athénskou pohromou. Obsazení Syrakus se nezdařilo a athénské vojsko bylo následně zcela zničeno. Válečná štěstěna se začala pomalu přiklánět na stranu Sparty.
- **Rok 405 př.n.l.** – Athény utrpí rozhodující porážku v bitvě u **Aigospotamoi** (Kozích říček) *Porážka Athén*
- **Rok 404 př.n.l.** - Vyhladověné, obležené a spojenci opuštěné Athény konečně kapitulovaly. Athénský námořní spolek zaniká

Průvodce

Stejně jako řecko-perské války, má i peloponéská válka svého dějepisce. Je jím Thukydides. Od tohoto pána se historikové mohou učit dodnes. **Thukydides** totiž přistoupil k napsání svého díla skutečně vědeckým způsobem. Nespoléhal se jen na vlastní paměť, ale opíral se o řadu pramenů. Bez něj bychom byli o mnohé poznatky ochuzeni. A je to asi právě Thukydidovo dílo, které vytvořilo z celé řady nesouvisejících potyček jednu velkou válku, která stála na počátku úpadku městských civilizací.

Úkol č. 4:

S jménem **Thukidida** jsme se už seznámili. Přečtěte si ukázkou z jeho pojednání o peloponéské válce:

„Mír uzavřeli Athéňané a Lakedaimonští za těchto podmínek... Mírová smlouva platí na padesát let, beze lsti a ublížení, na zemi i na moři. Zbraní se nesmějí chopit ani Lakedaimoňané a jejich spojenci na újmu Athéňanů a jejich spojenců, ani Athéňané a jejich spojenci na újmu Lakedaimoňanů a jejich spojenců...“

O které události Thukydides píše? Pokuste se ji datovat. K řešení použijte přehled peloponéské války v Opoře.

Co znamená výraz Athéňané a jejich spojenci? Jakým pojmem by se dal nahradit?

Po skončení peloponéské války nebyl žádný stát natolik silný, aby dosáhl sjednocení celého Řecka. Neschopnost vytvořit centralizovanou říši se vymstila, jak si jistě pamatujete, už sumerským městským státům. Myslím, že už dokážete předpovědět, jakým směrem se dějiny starověkého Řecka budou ubírat v další kapitole.

*Řecko
po válce*

Výsledky úloh:

Úkol č.1: **1. světová válka**

Záminka – sarajevský atentát

Nad skutečnými **příčinami** bádají historikové do dnešního dne. V zásadě se dá konstatovat, že příčinou války bylo rozdělení Evropy do dvou vojenských seskupení (TROJDOHODA, TROJSPOLEK, expanzivní politika Německa)

2. světová válka

Záminka – k přepadení Polska zinscenovalo Německo, takzvaný gliwický incident. Skutečná **příčina** války je ovšem v expanzích záměrech fašistické osy Berlín-Rím-Tokio.

Úkol č.2: A) Máte-li dobře zaznačeny směry obou perských výprav, je vám jasné, že probíhaly odlišně. První výprava z roku 490 př.n. l. mířila do Řecka nejkratší možnou cestou, přes moře. Druhá výprava směřovala do Řecka ze severu. Maratón budeme hledat ve vzdálenosti necelých padesáti kilometrů od Athén (délka maratónského běhu je přesně 42,195 km). Maratónský závod se běhá na památku athénskému vojáka, který měl po bitvě u Maratónu nést zprávu o vítězství Athéňanů nad Peršany z Marathónu do Athén, a tam se slovy „Zvítězili jsme“ vyčerpáním zemřít.

B) Nápis na pomníku Thermopylské souměsky, který je připomínkou hrdinství spartského (lakedaimonského) krále Leonidy.

Úkol č. 3 Byla-li Periklova politika dovršením athénské demokracie, musela narážet na odpor aristokratů, kteří tak přišli o poslední zbytky svých privilegií.

Úkol č. 4: Podíváte-li se výše do chronologie peloponéské války, bude vám hned jasné, že jde o tzv. Nikiův mír z roku 421 př.n.l. Výraz Athéňané a jejich spojenci znamená totéž, co pojem členové athénské námořní spolků.

3.3 Starověké Řecko - helénistické období

Máte ještě pořád ručně nakreslenou mapku starověkého Řecka? Zbývá poslední dějství příběhu. Abychom ho mohli pochopit, musíme si do mapky zakreslit Makedonii. Makedonci byli severními sousedy Řeků a až do konce peloponéské války do řeckého světa výrazně nevstupovali. Na rozdíl od řeckých poleis byla Makedonie královstvím. Bezvýznamná Makedonie vstoupila do výsluní dějin zásluhou krále Filippa II (359-336 př.n.l.). Oslabené a nesjednocené Řecko se stalo Filippovou snadnou kořistí. Jak k tomu došlo? Filipp Řeky dobře znal. Strávil totiž několik let jako rukojmí v Thébách. K rozhodující bitvě došlo v roce 338 př.n.l. u Chaironeie. Proti armádě Filippa stanula vojska poleis vedená Athénami a Spartou.

Makedonie

Filipp II.

Průvodce

Za svítání proti sobě stála obě vojska v bojovém postavení. Pravému křídlu makedonského vojska velel sám Filipp, levému jeho sedmnáctiletý syn, budoucí slavný vojevůdce Alexandr. Začal krutý boj. Dlouho nebylo zřejmé, která strana zvítězí. Prvního velkého úspěchu dosáhl Alexandr. Jeho vojáci na hlavu porazili thébský oddíl, který byl až dosud pokládán za neporazitelný. Naopak na křídle, jemuž velel Filipp, se Atéňanům podařilo prorazit řady Makedoňanů. „Za mnou, vítězství je naše!“ vykřikl athénský velitel. Vojáci, opojeni úspěchem, rozptýlili své řady. „Nepřítel neumí zvítězit,“ řekl Filipp, který pozoroval průběh boje. Rychle přeskupil své křídlo a rychle udeřil na Athéňany. Úspěch byl úplný, brzy se celé vojsko obrátilo na zmatený útěk.

Úkol č. 1:

Panoramatické popisy bitev jsou způsobem, jak zpestřit výuku dějepisu. Chlapeckou část třídy zvedají ze židlí, dívky ponechávají netečnými. Zatímco vojevůdci už staletí odpočívají na věčnosti, dějepisci každým rokem řadí pomyslná vojska a svádějí předem prohrané bitvy. Bitva u Chaironeie je jednou z nich. Zkuste domyslet, jaké další politické následky bude mít pro osud řeckých poleis.

Průvodce

Nebezpečí katastrofy se marně pokoušel odvrátit **Démosthenes**. Tento vynikající řečník se pokoušel Řeky upozornit na nebezpečí, které jim hrozí. Jeho projevy pronášené před lidovým shromážděním se začaly nazývat filipikami. Pojem filipika se dodnes používá k označení útočného projevu. Protože se některé filipiky dochovaly do dnešních dob, bylo by škoda je neodcitovat:

„Že Filipp vyrostl z člověka původně nepatrného ve velikého, že Řekové se chovají jedni k druhým nedůvěřivě a odbojně, že se dal jeho rozmach z původní malosti čekat mnohem méně než teď, kdy si už urval tolik a kdy by si mohl podmanit i to zbývající, a všechny takové věci, které bych mohl vyjmenovat, pomínu. Vidím, že všichni lidé, vámi počínaje, trpí mu věci, z jakých doposavad vždycky vycházely všechny řecké války. Které věci? Ty že si dělá co chce, že obírá a olupuje Řeky jednoho po druhém, že útokem bere a zotročuje města.“

V následujícím roce svolal Filipp do Korintu jakýsi sjezd řeckých států. Autorita Filippa byla tak silná, že se dostavili všichni, kromě Sparty. Tak se zrodil korintský spolek. Ačkoliv samostatnost řeckých států zůstala formálně zachována, znamenal korintský spolek počátek politicky sjednoceného Řecka. Po upevnění své moci v Řecku začal Filipp připravovat tažení proti Persii. Dalšího vítězství se nedočkal, protože byl roku 336 př.n.l. zavražděn.

Korintský spolek

Jakmile se do Řecka donesla zpráva o Filippově smrti, vzklíčila v myslích Řeků naděje na osvobození. Na dějinnou scénu ovšem vstoupila klíčová osobnost starověkých dějin, Alexandr Veliký. Bylo mu právě dvacet let.

Alexandr Veliký

Průvodce

Několik zajímavostí z Alexandrova mládí:

- Když mu bylo 13 let, přizval Filipp k výchově svého syna vynikajícího řeckého učence Aristotela.
- Když Alexandrovi přicházely zprávy o nových vítězstvích otce, chlapec závistivě volal: „Můj otec mi již nenechal nic, co bych mohl vykonat!“
- Když Filipp koupil nádherného ale nezkraceného koně Bukefala, nikdo z královy družiny nedosáhl úspěchu. Kůň všechny jezdce shodil. Tehdy Alexandr pronesl větu: „Tak krásný kůň má být utracen jen protože je někdo zbabělý a neumí ho zkrotit!“ A před zraky vlastního otce koně zkrotil.

Stejně rychle jako zkontroloval Alexandr Bukefala, odrazil i pokusy Řeků o obnovení nezávislosti a v roce 334 př.n.l. vytáhl se svým vojskem do Malé Asie. Cílem byla Perská říše. První bitva, kterou svedl s perským králem Dareiem III. proběhla na **Graniku** a Alexandr získal celou Malou Asii. Seznam dalších Alexandrových bitev je seznamem jeho vítězství:

Anabase

- Rok 333 př.n.l - bitva na **Issu**
- Rok 332 př.n.l. - tažení do **Egypta** a založení **Alexandrie**
- Rok 331 př.n.l. - bitva u **Gaugamel** (tato bitva znamená nejen definitivní vítězství, ale i konec existence Perské říše)

Průvodce

Vítězství v bitvě u Gaugamel byl úplné. Podle slov řeckých historiků měli Peršané více než 100 000 mrtvých. Alexandr s nevelkým oddílem pronásledoval Dareia, ale nepodařilo se mu ho dostihnout. Ten ustupoval dále na východ, ale jeden z vlastních satrapů ho zajal, spoutal a vezl na svém vlastním voze. Nakonec Dareiovi společníci krále sami zabili a na koních uprchli.

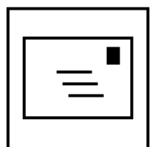

Úkol č. 2:

Znalost některých výroků slavných osobností je součástí všeobecného vzdělání. Vaším úkolem bude doplnit vyprávění.

Když byl Alexandr v Korintu, doslechl se, že nablízku je slavný filozof Diogenes, který prohlašoval, že člověk, chce-li být šťasten, musí se spokojit s málem. Proto údajně spal v sudu a zahaloval se roztrhaným pláštěm. Alexandr chtěl filozofa vidět a odebral se k němu. Když Diogenes uviděl krále, poněkud se pozvedl. Alexandr se zeptal: „Mohu pro tebe něco udělat?“

Jaká byla Diogenova odpověď? A jakými slovy na ni údajně reagoval Alexandr? Řešení tohoto problému nejspíš v učebnici nenajdete. Své pátrání budete muset opřít o odbornou literaturu. Pokud odpověď přesto nenaleznete, zkuste se vcítit do filozofa Diogena a vymyslet nějaké duchaplné přání.

Po vítězství u Gaugamel pokračoval Alexandr v dalším tažení na východ. Podmaňoval si další oblasti perské říše. Dosáhl až hranic Indie a byl připraven táhnout ještě dále, ale unavení vojáci ho odmítli následovat. Alexandr se musel vydat na zpáteční cestu do Persie. Za hlavní město obrovské říše zvolil Babylon. Tam také v roce 323 př.n.l. náhle skonal, aniž stačil ustanovit nástupce.

Alexandrova smrt

Po Alexandrově smrti se mezi jeho vojevůdci (diadochy) rozpoutal boj o nástupnictví. Boje o Alexandrovo nástupnictví trvaly mnoho let a skončily rozpadem říše na nové státní útvary. Tyto takzvané helénistické říše byly ovládnuty těmito rody:

Diadochové

- Egypt : Ptolemaiovci (název dynastie podle zakladatele Ptolemaia I.)
- Sýrie: Seleukovci (Seleukos byl rovněž jeden z diadochů)
- Makedonie: Antigonovci

Zbývá ještě vysvětlení pojmu **helénismus**. Tímto termínem rozumíme období od Alexandrových výprav až do ovládnutí Egypta Římany roku 30. př.n.l. Helénismus by se dal jednoduše vysvětlit jako export řecké kultury z malinkaté základny (tedy Řecka) do celého tehdejšího starověkého světa. Nově vzniklé státy převzaly nejen řeckou státní formu, ale i řeckou kulturu. Univerzálním dorozumívacím jazykem, jakousi angličtinou starověku, se stala starověká řečtina.

Helénismus

Výsledky úloh:

Úkol č. 1: Bitva u Chaironeie skončila vítězstvím Sparty a jejich spojenců nad Athénami (resp. Athénským námořním spolkem). Z dalšího vývoje je však jasné, že znamenala oslabení obou soupeřů a usnadnila tak mocenský vzestup Makedonie přesně podle přísloví: „když se dva perou, třetí se směje“.

Úkol č. 2: Odpověď Diogenova je téměř okřídlenou větou a zní: „Odstup trochu stranou a nezastiňuj mi slunce.“

Poznámka Alexandrova nebyla o nic méně duchaplná: „Kdybych nebyl Alexandrem, přál bych si být Diogenem!“

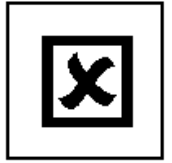
Než půjdete ke zkoušce

Jestliže jste si pročetli Oporu a doplnili si znalosti prostudováním jedné ze dvou učebnic, které uvádím v závěru práce, nic by vám nemělo zabránit ve zdárném absolvování zkoušky. A protože ke zkoušce by se měl dostavit student nejen naučen, ale i dobře naladěný, předložím vám na závěr několik otázek. Jsem si jist, že na všechny naleznete rychle odpověď. A vy si zase můžete být jisti, že podobné otázky nenaleznete v žádné učebnici. Všechny mají totiž jednu společnou vlastnost – **jsou naprosto nesmyslné**. Laik to samozřejmě nepozná, ale vy jste v této chvíli znalcem pravěku a starověku. Dokážete proto přesně vysvětlit, v čem nesmyslnost každé otázky spočívá. Tady jsou otázky:

1. Obiloviny, jak známo dělíme na pšenici, ječmen, žito a oves. Kterou z těchto čtyř obilovin pěstovali lovci mamutů?
2. Bitva u Salamíny rozhodla o neúspěchu 2. perské výpravy. Zajímalo by mě, který athénský král bitvu řídil.
3. Ve které fázi doby kamenné byla patrilinearita vystřídána matrilinearitou?
4. Co zjistili archeologové výzkumem kosterních pozůstatků starověkých Sumerů na našem území?
5. Jakým způsobem zpracovávali neolitičtí zemědělci železo?
6. Co řekl Napoleon Bonaparte při pohledu na babylónský Zikkurat?
7. Co soudí Hérodotos o výsledku peloponéské války?
8. Uveďte alespoň dvě příčiny zániku sumerské říše
9. Jakým způsobem se podařilo Champollionovi rozluštit klínopis?
10. Jaké ponaučení si Alexandr Veliký odvodil z prohraných bitev?
11. Jakou větou oslovil Alexandr Veliký při setkání s athénským tyranem Peisistratem?
12. Jakým způsobem v České republice pečují archivy o nálezy keltské keramiky?
13. Jednou ze zajímavých turistických destinací je Egypt. Na kterém břehu Nilu stojí zikkurat faraona Cheopse čili takzvaný Velký zikkurat?

Výsledky úloh:

1. Žádnou, lovci mamutů nebyli zemědělci.
2. Žádný, Athéňané neměli v čele polis krále. Královláda zůstala zachována ve Spartě
3. V žádné, ve skutečnosti to bylo právě naopak – matrilinearita byla vystřídána patrilinearitou
4. Nic. Tento "národ" osídlil pouze omezené území na jiho Mezopotámie.
5. Žádným. Neolit je, jak už sám název napovídá dobou kamennou a znalost kovů mu byla cizí
6. Nic. Napoleon byl sice jedním z největších dobyvatelů, ale do starověkého Babylónu se nikdy nedostal.
7. Nic. Tento zakladatel historické vědy podal popis řecko-perských válek.
8. Sumerská říše nikdy neexistovala, proro nemá smysl rozebírat příčiny jejího zániku
9. Žádným. Champollionovi stačilo k nesmrtelnosti rozluštění hieroglyfů.
10. Žádné. Alexandr neprohrál jedinou bitvu.
11. Žádnou. Tyto dvě osobnosti žily ve zcela odlišných dobách a nemohly se potkat.
12. Nijak. Archivy jsou instituce, jejichž úkolem je pečovat o písemnosti, nikoliv o vykopávky.
13. Zikkurat neleží na žádném z obou břehů Nilu. Zikkuraty byly stavěny na území Mezopotámie

14.

Závěr

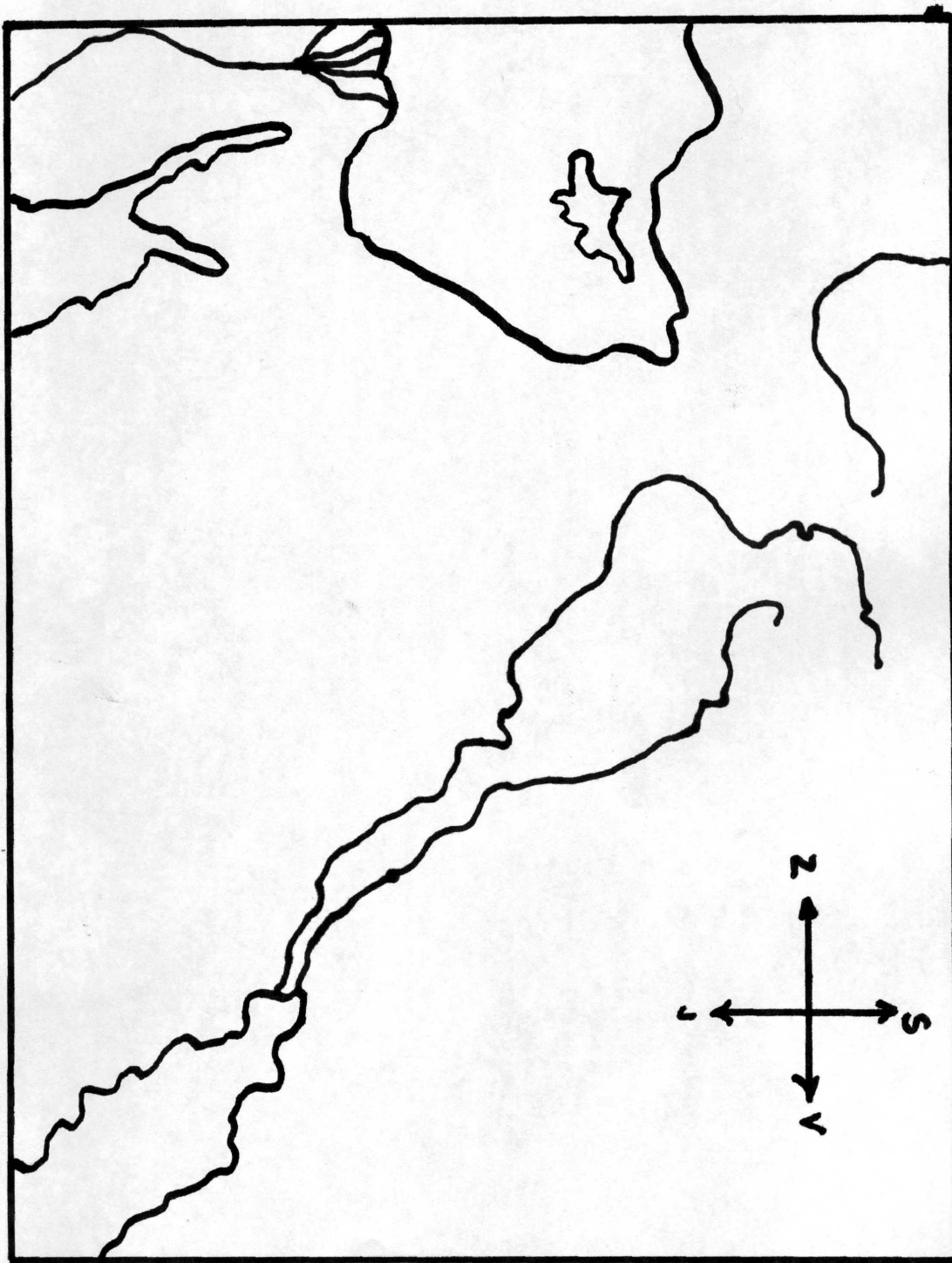
Prostudovali jste Oporu distančního vzdělávání. Obrazně řečeno – právě jste zhlédli první cívku velkolepého filmu, který má název Lidské dějiny. Začátek filmu (pravěk) nebyl právě nejzajímavější, filmu chyběl velký příběh a vy už víte proč. Naše putování v čase a prostoru pokračovalo starověkým Egyptem, civilizacemi starověké Mezopotámie a dějinami starověkého Řecka. Defilovali před námi slavní panovníci, dobyvatelé i politici. Státní útvary vznikaly, prožívaly své roky dospívání, dospělosti, úpadku i zániku.

Záleží jen na vás, co jste si z této projekce odnesli. Pokud jste nebyli znuděnými a pasivními diváky, zjišťujete, že vám Opora ani středoškolská učebnice nestačí, že chcete vědět více. Zajisté sáhnete po nějaké odborné publikaci. A nebudete se už ohlížet, že vás problematika pravěkých a starověkých dějin zajímá i přesto, že jste již zkoušku úspěšně absolvovali, a že můžete vše beztrestně zapomenout. Možná zjišťujete, že dějepis nemusí být nudným seznamem jmen a letopočtů, že znalost historie umožňuje vnímat jinak i okolní přítomný svět. Je-li tomu tak, splnila tato opora svůj cíl.

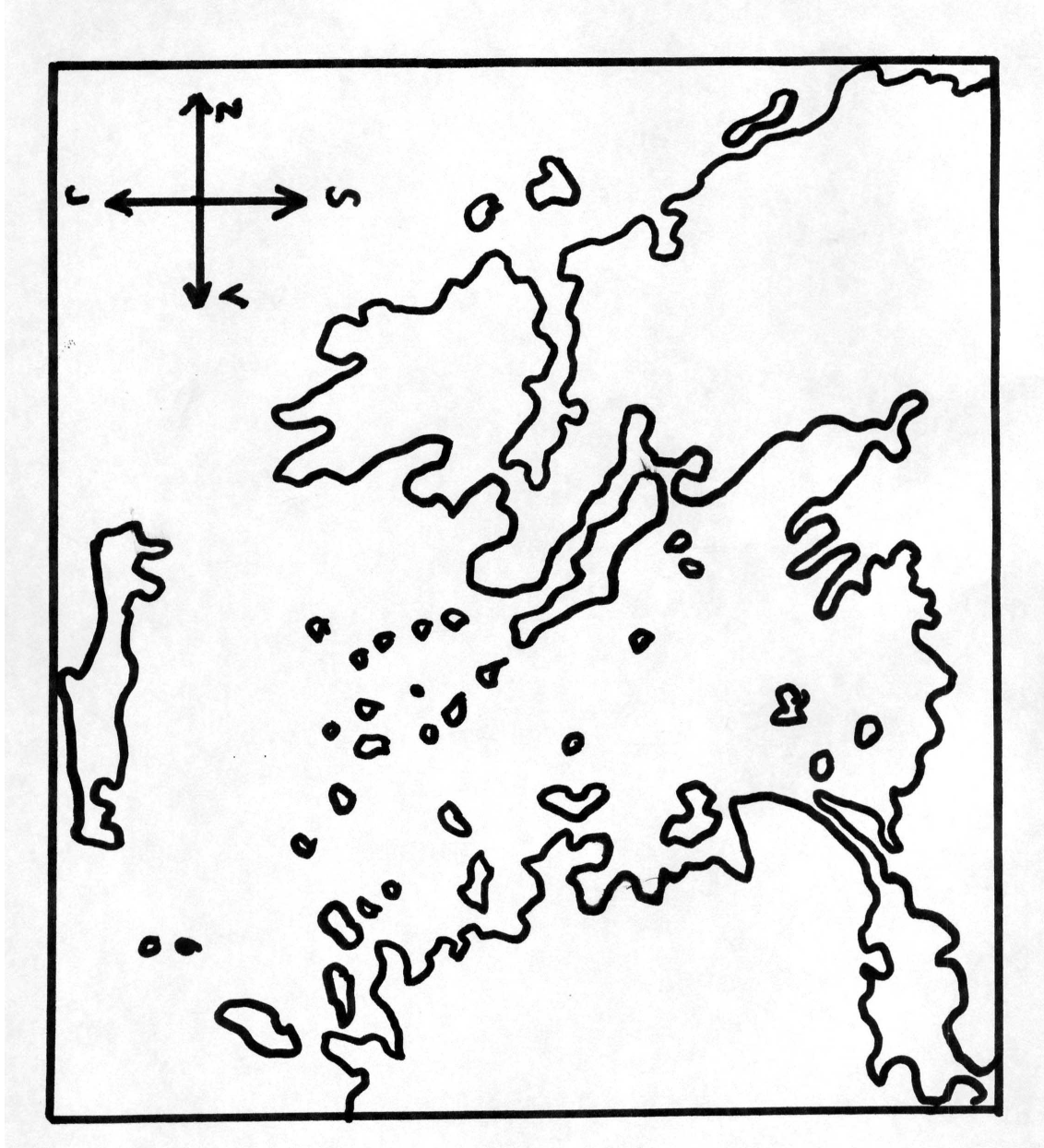
Mapové přílohy

Do dvou mapových příloh si podle instrukcí Opory budete zakreslovat nejdůležitější zeměpisné a historické reálie. Osvojíte si schopnost orientovat se nejen v čase, ale i prostoru.

Mezopotámie

Staorověké Řecko

Literatura

- [1] SOUČEK, Jan. Dějiny pravěku starověku. Praha: SPL – Práce, 1999. ISBN 80-86287-21-1
- [2] POPELKA, Miroslav, VÁLKOVÁ, Veronika. Pravěk a starověk. Praha: SPN – pedagogické nakladatelství, a.s., 2001. ISBN 80-7235-145-1

Vybrané kapitoly z dějepisuMgr. Pavel Měrka**Ostrava 2006**

Název	Vybrané kapitoly z dějepisu
Editor	Mgr. Pavel Měrka
Vydavatel	Wichterlovo gymnázium, Ostrava-Poruba, příspěvková organizace
Rozsah	53 stran
Vydání	první, 2006
Tisk	Wichterlovo gymnázium, Ostrava-Poruba, příspěvková organizace
Doporučená cena	zdarma ; vytvořeno v rámci projektu SIPVZ 2006

Publikace je majetkem Wichterlova gymnázia, příspěvkové organizace

Čs. exilu 669, 708 00 Ostrava-Poruba,.

**Jakékoliv její šíření, kopírování a komerční využití
bez souhlasu gymnázia a autora je nezákonné.**

ISBN 80-87-058-02-X